

Reeds verschenen in deze serie:

- Deel 1 - In Genève geroepen - Uit Genève
verbannen - Naar Genève teruggeleid.
- Deel 2 - Op de oefenschool in Straatsburg.
- Deel 3 - De beproeving is hard.
- Deel 4 - Hij hield vast, als ziende de Onzienlijke
- Deel 5 - Als leraar in de wijngaard des Heeren
- Deel 6 - Calvijn als herder en vriend
- Deel 7 - Calvijns persoonlijk en huiselijk leven
- Deel 8 - Hoe beleefde Calvijn de staatkundige,
politieke en kerkelijke strijd in Duitsland?
- Deel 9 - Calvijn tussen lutheranen en zwinglianen

P. Kuijt

Calvijns levenswerk belicht vanuit zijn brieven

deel 10: De strijd voor de reine orthodoxe leer
naar Schrift en Belijdenis.

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" - UTRECHT

Inhoud

Inleiding	9
Hoofdstuk I:	
Calvijs strijd voor de eenheid, gegrond op de waarheid naar Schrift en belijdenis.	11
Hoofdstuk II:	
Calvijs strijd tegen de dwaalleraren in zijn onmiddellijke omgeving	17
1. De wederdopers	18
2. Caroli	20
3. Castello	22
4. Chapponneau	25
5. Servet	28
6. Bolsec	42
Hoofdstuk III:	
De strijd voor de reine, orthodoxe leer naar Schrift en belijdenis met de lutheranen.	54
1. Over het sacrament van de doop	54
2. Over het sacrament van het heilig Avondmaal	57
3. In de strijd over de sacramenten valt niet te bemiddelen	58
4. Verheugd over een brief van de de lutheraan Veit Dietrich	60
5. Medeleven met de augsburgse lutheraan Wolfgang Hüsclin	63
6. Het interim van Karel V	65
7. Osiander	70
8. Polimiek tussen Joachim Westphal en Calvijn	76

Calvijs levenswerk, belicht vanuit zijn brieven

De strijd voor de reine, orthodoxe leer naar Schrift en Belijdenis

Inleiding

In deel IX hebben we Calvijs levenswerk belicht vanuit zijn brieven binnen het spanningsveld Genève-Zürich-Wittenberg.

In dit deel hopen we vanuit Calvijs brieven na te gaan, hoe Calvijn binnen dit spanningsveld, maar óók daarbuiten, gestreden heeft voor de reine, orthodoxe leer naar Schrift en belijdenis.

Uiteraard komen dan speciaal de leergeschillen aan de orde, die naar Calvijs vaste overtuiging hem scheiden van de lutheranen en de zwinglianen. Maar niet minder zullen we dan Calvijn het schild des geloofs, dat hij mocht aannemen, zien opheffen tegen al de vurige peilen van de boze, om die, zo de Heere het geeft, uit te blussen. We noemen hier slechts Servet en Bolsec, instrumenten van de boze.

We zullen ons er voor moeten wachten, niet ons te laten misleiden door hen, die Calvijn willen spannen voor het karretje van de oecumenische beweging, wanneer we Calvijn bezig zien, bijvoorbeeld lutheranen, en vooral zwinglianen te overtuigen van wat hij mag zien als de leer der waarheid, naar Schrift en belijdenis en hen op deze wijze te brengen tot een eenheid in het belijden van de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis.

Alsof Calvijn ooit er aan gedacht heeft, een weg te zoeken (zoals de oecumene doet) om te komen tot een gemeenschap van allen, die zich christenen noemen, op grond van het gegeven, dat ze één Heer(e) zouden belijden; of ook vanuit de gedachte, dat het de opdracht van de héle kerk zou zijn, het Evangelie aanvaardbaar te maken voor de gehele wereld.

We menen er goed aan te doen, in een apart hoofdstuk I vanuit Calvijs brieven er op te wijzen dat Calvijn onder biddend opzien tot God, in de grote nood, waarin de kerk des Heeren zich bevond, óók in zijn dagen, te streven naar een eenheid, die gegrond was in het ééns zijn over de waarheid naar Schrift en belijdenis.

In hoofdstuk II kunnen we dan aandacht besteden aan Calvijs strijd tegen de dwaalleraren in zijn onmiddellijke omgeving; terwijl we in hoofdstuk III vanuit Calvijs brieven hopen na te gaan,

hoe hij heeft gestreden voor de reine, orthodoxe leer naar Schrift en Belijdenis tegenover de standpunten van lutheranen en zwinglianen.

Hoofdstuk 1

Calvijns strijd voor de eenheid, gegrond op de waarheid naar Schrift en belijdenis.

Theologen, die zeer ingenomen zijn met de oecumenische beweging, een beweging, thans meer dan tachtig jaar oud, tekenen Calvijn graag als een zeer verdraagzaam man, die, over alle leergeschillen heen, streefde naar de eenheid der toenmalige reformatische kerken.

Zij verliezen dan echter wèl uit het oog, wat Calvijn zijn hele leven lang en in al zijn geschriften heeft verstaan onder de kerk. We lezen in zijn Institutie:

We hebben gezegd, dat de Heilige Schrift in tweeërlei zin van de kerk spreekt.

Soms, wanneer ze de Kerk noemt (de onzichtbare. K.), bedoelt zij die Kerk, die inderdaad voor Gods aanschijn Kerk is, waarin geen andere opgenomen worden, dan die door de genade der aanneming kinderen Gods en door de heiligmaking des Geestes waarachtige leden van Christus zijn.

En dan bevat zij niet slechts de heiligen, die op de aarde wonen, maar alle uitverkorenen, die er van het begin der wereld geweest zijn.

Dikwijls echter duidt de Schrift met de naam kerk aan de ganse menigte der mensen, die over de aarde verspreid is, en die belijdt, dat zij één God en Christus dient, door de Doop in zijn verbond zijn ingelijfd (verkeren op de erve des verbonds. K.), door de deelneming aan het Avondmaal haar eenheid in de ware leer en liefde betuigt, eenstemmigheid heeft in het Woord des Heeren, en tot de prediking daarvan de dienst onderhoudt, die door Christus ingesteld is.

In deze kerk echter zijn zeer veel huichelaars gemengd, die niets van Christus hebben dan de naam en de uiterlijke schijn; zeer veel eergierigen, hebzuchtigen, afgunstigen, kwaadsprekers, sommigen van een onrein leven, die een tijdlang verdragen worden, òf omdat ze niet altijd door een wettig oordeel overtuigd worden, òf omdat niet altijd een behoorlijke gestrengheid van tucht heerst.

Evenals het dus nodig is, dat we een onzichtbare, alleen voor Gods ogen waarneembare Kerk geloven, zo wordt ons geboden deze, die ten aanzien der mensen kerk genoemd wordt, hoog te achten en gemeenschap met haar te oefenen. (I. 7.8).

Als tekenen, waardoor de kerk kan worden gekend (de zicht-

bare kerk. K.), hebben wij de prediking van het Woord en der sacramenten gesteld. (I. 9.10).

Wat wij zeggen, dat de zuivere bediening des Woords en het zuivere gebruik in de bediening der sacramenten een pand en kenteken is, dat wij die gemeenschap, waarin beide, veilig als een ware kerk kunnen aanvaarden, daarvan gaat de betekenis zo ver, dat die kerk nooit verworpen mag worden, zolang ze daarbij blijft. (I. 11.12).

Die zichtbare kerk kan grove fouten vertonen. Maar Calvijn waarschuwt er voor, haar dan niet onnodig te verlaten.

Toen hij in 1538 uit Genève was verbannen en de plaats van hem, van Couraud, Farel en Viret was ingenomen door andere predikanten, op wier prediking en bediening zeer veel aan te merken was, dreigde een scheuring in de kerk van Genève. Dan schrijft Calvijn aan zijn aanhangers in Genève: juist nu de Heere de zonden van uw gemeente zo zwaar bezoekt, mag u de kerk niet verlaten, maar moet u de wettig beroepen leraren ambtelijk erkennen, gemeenschap met hen zoeken, en in uw gebed uw schuld belijden en voor uw herders en leraars bidden of de Heere hen getrouw wil maken in Zijn Woordbediening in de bediening van de sacramenten, en in het handhaven van de kerkelijke tucht.

Calvijn wil, maar dan gegrond op Gods Woord, zo lang mogelijk vasthouden aan de eenheid der zichtbare kerk. En hij beschouwt uit dat oogpunt de gemeenschap van het eendrachtig belijden van de leer der waarheid tussen alle kerken der Reformatie. Vandaar dat Calvijn altijd er weer op heeft aangedrongen, zowel bij de zwinglianen als de lutheranen, om samen te komen en in een godvruchtige synode onder biddend opzien tot God te komen vanuit de Heilige Schrift tot overeenstemming in datgene, dat nu nog scheidt.

Een en ander blijkt overduidelijk uit Calvijns contacten met hooggeplaatste personen op staatkundig terrein, en uit de vele hartelijke brieven, die hij schreef aan bevriende zwingliaanse en lutherse theologen.

We denken in dit verband aan de antwoordbrief, die Calvijn schreef aan de aartsbisschop van de Anglicaanse kerk, Cranmer. (Het was in de weinige jaren, dat de godvrezende koning Eduard VI in Engeland regeerde). Cranmer had Calvijn in 1552 uitgenodigd, een godvruchtige synode bij te wonen. Daartoe zouden dan ook Bullinger uit Zürich en Melancton uit Wittenberg worden uitgenodigd.

Wat daarin Calvijn schrijft aan Cranmer heeft niets te maken met wat we thans oecumene noemen. Wel ziet Calvijn met groot ver-

langen uit naar een eenheid binnen de kerken der Reformatie, gegrond op de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis.

Cranmer was goed op de hoogte met de strijd, die toen in Duitsland gestreden werd tussen de lutherse predikanten onderling. Eén van hen, Osiander, sinds 1549 professor te Königsberg, wierp heel der voor Luther zo belangrijke leer van de rechtvaardigmaking der zondaars voor God, alleen door het geloof, niet door de werken, omver. Cranmer was namelijk getrouwd met een nicht van deze Osiander.

Osiander was een leerling van Melancton en deze stelde zich slap op tegenover de dwalingen van zijn leerling, tot groot verdriet van Calvijn.

We laten de belangrijke brief van Calvijn aan Cranmer, gedateerd eind april 1552, hier volgen.

Het is juist en verstandig, doorluchtige heer, wanneer u als uw mening te kennen geeft, dat er in de huidige verwarring binnen de kerkelijke toestand geen beter middel is ter genezing, dan dat vrome, moedige en in de leerschool des Heeren beproefde en geoefende mannen samenkomen, om hun overeenstemming te belijden in de leer van het Evangelie. Want we zien, met hoe vele veelvuldige kunstgrepen satan het licht van het Evangelie, dat ons door Gods wonderlijke goedheid verlicht, tracht uit te doven. De veile (omkoopbaar. K.) koppelen (denk aan jachthonden! K.) van de paus houdt niet op te blaffen, opdat maar het zuivere Woord van God geen gehoor vinde.

In zulk een grote onbeschaamdheid schuimt en woedt overal de goddeloosheid, zodat de beoefening van de religie spoedig bloot staat aan voor de hand liggende spot.

Zij, die nog geen openlijke vijanden zijn van de waarheid, drijven daarmede hun spot met zoveel dardelheid, die onder ons alom, als men er niet tegenin gaat, afschuwelijke verwarring zal aanrichten.

En niet alleen onder het kerkvolk heerst deze ziekte van dwaze nieuwsgierigheid en onbeteugelde stoutmoedigheid van het menselijk denken, maar, wat nog méér beschamend is, ook onder de predikanten grijpt deze ziekte veel te veel om zich heen.

Met welke waanideeën Osiander zichzelf bespottelijk maakt en ook enige anderen beheerst, is mij maar al te zeer bekend.

Het is zeker waar, dat ook nu de Heere, zoals Hij dit van het begin der wereld gedaan heeft, de eenheid van het ware geloof op wonderlijke wijze en op een voor ons onkenbare wijze

ze, voor de verscheuring door menselijke twist, bewaart. Maar toch wil de Heere niet, dat zij, die Hij op de wachtposten geplaatst heeft, werkeloos zijn, omdat Hij juist hèn geroepen heeft tot Zijn dienaren, door wier arbeid Hij de gezonde leer van de kerk middellijker wijs reinigen wil van alle verderf en ongeschonden wil doorgeven aan het nageslacht. Voor u in het bijzonder, hoog geachte bisschop, die geplaatst zijt op een hogere wachttore, is het zeer noodzakelijk, u te wijden aan het volbrengen van deze plicht, zoals u dit ook doet.

Ik zeg dat niet hierom, omdat ik meen, u opnieuw te moeten aansporen; u loopt zelf voorop maar u bent ook een bereidwillige vermaner voor anderen om hun plicht ten dezen te doen. Ik wil veel meer u dan ook met uw gezegend en roemwaardig streven door mijn gelukwens sterken.

Want wij horen van de vreugdevolle voortgang van het Evangelie in Engeland.

Toch zal ook daar zonder twijfel plaatsvinden, wat Paulus in zijn dagen ondervond, dat, wanneer voor de zuivere leer een deur geopend is, ook direkt er vele weerstrevenden zijn. (1 Cor. 16:8).

Het is mij zeker niet verborgen hoeveel dappere strijders er naast u staan, die satans leugens wederleggen. Toch duldt de boosheid van de lieden, die er op uit zijn, verwarring te stichten, niet dat de ijver der goeden in dit opzicht te groot of ook te overvloedig zou worden.

Verder weet ik ook, dat u niet alleen verantwoording draagt voor Engeland, maar ook tevens voor de hele wereld belangstelling hebt. Het edele karakter van uw genadige koning en nog meer zijn vroomheid, zijn met recht hoog te prijzen, omdat hij zijn gunst schenkt aan het vrome plan om zulk een godvruchtige synode bijeen te roepen en deze mag gehouden worden in zijn koninkrijk.

Moge dat ooit eens bereikt worden, dat op een bepaalde plaats geleerde, ernstige mannen uit de belangrijkste kerken bijeen kwamen, die enkele artikelen des geloofs ijverig bespraken en aan het nageslacht de zekere, reine leer der Schrift, die zij tezamen beleden, nalieten!

Maar het behoort tot de voornaamste wantoestanden van onze tijd, dat de afzonderlijke kerken zó uit elkaar gerukt zijn, dat er nauwelijks meer sprake is van enige saamhorigheid. Wel zijn er velen, die maar zwijgen over de heilige gemeenschap van de leden van christenen, die allen wel met de mond belijden, dat ze dit zijn, maar van wie slechts heel wei-

nigen dit ook met de daad openhartig bewijzen.

En wanneer de leraren der kerk elkaar onderling koeler bejegenen, dan recht is, dan ligt de grootste schuld daarvan bij de overheden zelf, die, òf in haar wereldlijke zaken zo verward zijn, dat het welzijn van de kerk en alle vroomheid buiten beschouwing gelaten wordt; òf, die al lang tevreden zijn, wanneer ze met rust gelaten worden en zich met de zorgen van anderen niet behoeven in te laten. Zo komt het, dat het lichaam der kerk met verminkte ledematen te neer ligt.

Persoonlijk zou het me niet verdrieten, als ik, wanneer men mij nodig heeft, tien zeeën zou moeten oversteken. Zou het er alleen slechts omgaan, Engeland te helpen, dan zou dat voor mij reeds voldoende reden zijn om dat te doen. Nu evenwel, daar het er om gaat te komen tot een ernstige en eerlijke op de Schrift gefundeerde formulering van eenheid der geloofswaarheden onder alle geleerden, waarin de verst verwijderde kerken zich kunnen vinden, zou ik het niet juist vinden, welke arbeid en moeite dan ook, te ontzien.

Toch hoop ik, dat mijn geringe betekenis reden genoeg zal zijn, dat men mij verontschuldigt. Wanneer ik met mijn wens mag begeleiden, wat anderen ondernemen, dacht ik mijn plicht vervuld te hebben.

De heer Filippus (Melanchton) woont niet zo ver verwijderd, dat hieromtrent in korte tijd brieven heen en terug kunnen gaan. De heer Bullinger heeft u misschien reeds geantwoord. Had ik maar een bekwaamheid om in deze hoogst belangrijke zaak dienstbaar te zijn; een bekwaamheid die correspondeert met mijn warme ijver!

De moeilijkheid van deze onderneming, die u ook wel ondervindt, is deze: u niet alleen te vermanen, maar ook beslist te bezweren, voort te gaan, tot u wat bereikt hebt; ook wanneer alles niet naar wens verloopt.

Vaarwel, zeer geëerde en van harte vereerde bisschop!

De Heere ga voort, u door Zijn Geest te leiden en uw vrome werken te zegenen.

Genève. (Eind april 1552).

Ieder woord in deze bijzondere brief is belangrijk. Ook voor deze tijd. Een brief, die gelezen en herlezen moet worden.

Het gaat Calvijn om Gods eer, om het welzijn van de gemeente des Heeren, die gelegen is in de levende bediening van het Woord Gods en in het gemeenschappelijk, eendrachtig belijden van de waarheid Gods, naar Schrift en belijdenis.

Calvijn vindt het zeer bedroevend, dat zowel Melanchton als Bul-

linger deze mogelijkheid om tot eenheid in het belijden te komen, niet met beide handen hebben aangegrepen. En wat Cranmer betreft, Calvijn heeft deze aartsbisschop een goed half jaar later nòg eens vermaand, toch, ook wanneer dit alleen Engeland betreft, met kracht voort te gaan met een veel grondiger Reformatie, dan daar, ook nadat Cranmer al drie jaar de vrije hand heeft, tot nu toe van gekomen is.

Calvijn schrijft aan Cranmer:

Ik vrees, dat, wanneer men de herfst dralend verstrijken laat, de koude van een langdurige winter haar plaats zal innemen.

Dat is geschied! Martin Bucer, die Cranmer tot steun kon zijn, was reeds in 1551 overleden. De beste, voortreffelijke Pierre Martyr Vermigli stond nog naast Cranmer. („Hóór naar zijn raad!” zegt Calvijn). Maar de barre winter komt voor Engeland, wanneer de Heere op 6 juli 1553 de nog jeugdige Eduard III wegneemt, en zijn plaats wordt ingenomen door de wrede Maria de Bloedige. „Een onschatbaar verlies voor Gods kerk,” schreef Calvijn op 4 augustus 1553 aan Bullinger.

Over de marteldood van Cranmer onder het bewind van Maria de Bloedige schrijven we later nog wel.

We zouden nooit duidelijker kunnen zeggen, waarom het Calvijn ging in de strijd om de eenheid binnen de kerken der Reformatie, gegrond op de waarheid Gods naar Schrift en belijdenis, dan hij dit zelf heeft gedaan in de zoëven weergegeven brief aan Cranmer.

Hoofdstuk II

Calvijns strijd tegen de dwaalleraren in zijn onmiddellijke omgeving.

In de voorafgaande deeltjes van deze serie hebben we al meerdere dwaalleraren uit Calvijns onmiddellijke omgeving ontmoet.

We zullen er enige noemen. Van de meesten dezer dwaalgeesten behoeven we dan maar iets te zeggen.

We noemen:

1. De wederdopers.
2. Caroli
3. Castellio
4. Chapponneau
5. Servet
6. Bolsec

Bij dit zestal zullen we het laten.

U zult alwel begrepen hebben, dat we op de strijd om het behoud van de reine, orthodoxe leer der waarheid tegen Servet en Bolsec uitvoerig moeten ingaan. Weer vanuit Calvijns brieven.

In Duitsland heeft satan getracht, het licht der Reformatie te doen ondergaan door het optreden van de keizer, Karel V, door de Wederdopers (denk ook aan de Boerenoorlog), door de hevige twisten tussen Luther en de zwinglianen en de lutheranen onderling.

Wanneer Luther sterft in februari 1546, trekken donkere wolken zich samen over de lutherse, protestantse gemeenten. En wanneer Karel V in 1547 bij Mühlburg – hij kreeg de wind in de zeilen door het verraad van Maurits van Saksen, die luthers heette – het leger van de protestantse vorsten verpletterend verslaat en voor Duitsland een voorlopige regeling treft om de roomse en de protestantse kerken bij elkaar te brengen, schijnt het, of er voor de lutherse reformatie geen hoop meer bestaat.

Het concilie van Trente, voor het eerst bijeen in december 1545, schijnt de volledige triomfen in te leiden van het anti christelijk pausdom.

Wat satan in dertig jaar tegenstand tegen de Reformatie in Duitsland scheen te gelukken, heeft hij met alle kracht in Genève getracht in slechts enkele jaren te bereiken.

Nog maar pas was Calvijn in Genève door Gods bijzondere voorzienigheid werkzaam (september 1536) of hij zag tot zijn schrik twee Wederdopers verschijnen. De eerste aanval op de Reformatie

in Genève, nog slechts een zwak stekje.

1. *De Wederdopers*

Het was 9 maart 1537, toen die twee Wederdopers zich bij de Raad van Genève vervoegden met het verzoek, met de predikanten te mogen disputeren.

Het ging er wonderlijk toe in die dagen. De Raad besliste: laat uw stellingen maar eens lezen. Na deze gelezen te hebben gaf de Raad toestemming, op voorstel van Farel, tot een openbaar dispuut.

Beza schrijft later:

De jonge Calvijn (26 jaar) wist hen zo goed in het openbaar dispuut te behandelen, dat, hoewel de overheid er de hand niet in mengde, van die tijd af dit geslacht in deze kerk verloren ging.

De Raad constateerde, dat ze hun gevoelens niet uit de Schrift hadden kunnen bewijzen. U dwaalt in de waarheid. Ze werden opgeroepen, hun dwalingen te herroepen. Vraagt God om vergiffenis. Ze weigerden.

De Raad van Tweehonderd sprak het vonnis uit: Deze en allen van hun sekte zijn voor altijd uit deze stad en landen op straffe des doods gebannen.

In hun gezelschap, allen afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, bevond zich ook Jean Stordeur, afkomstig uit Luik. Calvijn ontmoette hem later terug, toen hij in Straatsburg de franse vluchtelingengemeente diende. Ook daar heeft Calvijn met de Wederdopers te maken gekregen. Bekend is, dat daar meerderen, waaronder Jean Stordeur, toen getrouwd met Idelette van Buren, tot bekering zijn gekomen en hun kinderen lieten dopen. Onder hen was ook Stordeur met zijn twee kinderen, een zoon en een dochter.

Behalve het afwijzen van de kinderdoop leerden ze o.a.:

De mens wordt vernieuwd en zondigt dan niet meer. Hij komt daar tegenover het geslacht niet voor uit, dat hij een volgeling van Christus is, omdat hij Christus vaak verraadt, wanneer hij zijn vlees aan de begeerlijkheden en de ondeugd overgeeft. (Dit dank zij zijn „geestelijke vrijheid”).

Enkele Wederdopers zijn in Genève ondergedoken. Daar hebben zij het giftig onkruid uitgezaaid temidden van het zaad van het Evangelie, terwijl Calvijn met zijn collega's en de kerkeraad alle moeite doen om de gemeente te leiden in een levenswandel, die

enigszins beantwoordt aan wat haar werd gepredikt, bleek, dat zich ondergronds een schandelijke bende had gevormd, die op een duivelse wijze bezig was, alle zedelijkheid te ondermijnen.

Wè hebben eerder al iets geschreven over de explosie, die plotse-ling geheel Genève in beweging bracht. Denk aan de vrouw van de deftige Ameaux, aan Gruet, van wiens hand, nadat hij terecht-gesteld was van wege het aansporen tot oproer, dertig vellen pa-pier, in perkament gewikkeld, gevonden werden, vol met de meest absurde, godslasterlijke filosofieën.

Zelfs drongen ze door tot het hof van de sympathieke Margaretha van Navarre, die zo van hen onder de indruk kwam, dat ze Calvijn het zeer kwalijk nam, toen hij in een geschrift, waarin hij deze dwaalgeesten, Nicolaieten noemde. (Openb. 2:15) fel bestreed.

We zullen ons het antwoord van Calvijn aan deze vorstin nog wel herinneren.

Zo ik daartegen niet mijn stem verhief, dan ware ik nog min-der dan een hond, die tenminste nog blaft, wanneer men zijn baas aanvalt.

Ik wil het liever uit al mijn macht en luide verkondigen, dat, zo óóit ketters ergerlijke lasteringen uitgestoten hebben, deze hen hierin ver overtreffen.

De paus liet nog een zekere schijn van waarheid bestaan, maar deze heren verwarren begrippen van aardse en hemelse dingen jammerlijk door elkaar. Ze beweren, dat een en de-zelfde geest alles omvat: het goede en het kwade, zonder on-derscheid, zodat zelfs God bij hen tot een duivel wordt. Bij hen is er geen sprake van schuld en straf, van zonde en mis-drijf. Dat zouden slechts klanken zijn. De onsterfelijkheid is volgens hen een hersenschim.

Zij verheffen zich boven al dat soort, naar hun zeggen, „kleinzielige denkbeelden” en wanen zich vrij man.

In zijn Institutie heeft Calvijn hen fel bestreden. We zouden te uit-voerig worden, wanneer we hier dieper op ingingen. Maar we ra-den u wel aan, dit zelf eens nader te bestuderen. Dit vooral, omdat men op onderscheiden wijze er nòg wel op wijst, dat er onder ove-rigens rechtzinnige christenen nòg wel heel wat „doperse” invloe-den zijn op te merken.

We noemen slechts één voorbeeld uit de Institutie Boek III, hoofd-stuk III, art. 14.

Sommige Wederdopers hebben nu in onze tijd ($\pm$ 1540 K.) de een of andere dolzinnige onmatigheid uitgedacht. In de

plaats van de geestelijke wedergeboorte, namelijk, dat de kinderen Gods in de staat der onschuld hersteld zijn en niet meer bekommerd moeten zijn om de lusten des vleses te be-teugelen. Zij moeten God als Leidsman volgen, onder wiens leiding men nooit afdwaalt.

Wie Calvijns bestrijding van al dit soort dwalingen naleest, zal be-merken, hoe vooral in onze Nederlandse Geloofsbelijdenis, en ook in onze catechismus, steeds weer gewezen wordt op het ge-vaar van deze „doperse” dwalingen.

Het is één van Calvijns grote verdiensten geweest, dat hij hierte-gen als Bijbels theoloog met kracht is opgetreden.

2. *Caroli*

Meerdere malen reeds hebben we Pierre Caroli ontmoet. Deze doctor in de Godgeleerdheid, verbonden aan de Sorbonne (univer-siteit) te Parijs, was één der eerste roomse geleerden, die meegin-gen met de Reformatie. Helaas, zoals meerderen, zonder vernieu-wing des harten.

Er was al heel veel op het gedrag van deze „bekeerde priester” aan te merken, toen hij door de Raad van Bern, waar hij in de gunst ge-vallen was, naast Viret geplaatst werd als predikant te Lausanne. Caroli had maar één doel: Ik ben hier de hogepriester; alle andere predikanten in de omgeving (ook Farel en Viret) zijn de aan mij on-derschikte priesters.

Om die functie, de reformator in franssprekend Zwitserland, te kunnen veroveren, moesten Farel en Viret verdacht worden ge-maakt wat hun rechtzinnigheid betreft. Caroli wierp zich op als de grondlegger der orthodoxe, reine leer.

Toen Calvijn in overleg met Farel, een catechismus en een geloofs-belijdenis had opgesteld voor de Gemeente te Genève, was het Ca-rolis al heel gauw duidelijk: óók Calvijn is een ariiaan, een looche-naar van de zuivere leer der Drieëenheid Gods, zoals deze beleden wordt in de Belijdenis van Athanasius.

Als een inspecteur, die toezicht moest houden op de handhaving van de zuivere leer, eiste Caroli van Calvijn, zijn nieuwe confessie ter zijde te leggen en de Twaalf artikelen en de Belijdenis van Atha-nasius te ondertekenen.

Toen Calvijn antwoordde, dat hij alleen Gods Woord wenste te on-dertekenen en mocht geloven in de Drieënige God en niet op ge-zag van Caroli behoefde te geloven in Athanasius, meende Caroli hem voor de gezamenlijke vierschaar der predikanten te moeten dagvaarden. Daar verklaarde Caroli, dat hij ter wille van de eer

van God en van de heren van Bern, tot behoud van het geloof en de eenheid van de kerk, moest verklaren, dat vele predikers in Ge-nève en in Waadtland waren besmet met de ariiaanse goddeloos-heid.

Fier, waardig en krachtig wees Calvijn iedere beschuldiging van arianisme van de hand. Zou hij de Godheid van Christus looche-nen! Tevens nam Calvijn het op voor de evenzeer veroordeelden Farel en Viret.

Viret en Calvijn eisten toen (1 maart 1537), dat een synode zou worden samengeroepen.

Na veel tegenwerking van de zijde van Bern (toen al beducht voor Calvijns leer!), kwam eindelijk de gevraagde synode bijeen te Lausanne op 14 mei 1537.

Meer dan honderd predikanten waren daar bijeen.

We behoeven niet in te gaan op de rede van Viret. Ook niet op die van Calvijn. Het was duidelijk voor ieder, dat Caroli, in de mening de Raad van Bern achter zich te hebben, gemeend had, te doen te hebben met mannen, die hij als doctor in de godgeleerdheid wel aan kon. Caroli werd geen hoofd der reformatorische kerk. Met al-gemene stemmen werd hij afgezet.

Dat besluit is bekrachtigd op de synode van Bern op 27 juni 1537.

Daar werd ook een boekje opengedaan over Caroli's verleden; ook nadat hij beweerd had, de Reformatie van harte te zijn toegedaan.

We weten, dat Caroli, geheel verslagen, naar Frankrijk is ge-vlucht, rooms werd, van paus Paulus III weer een honorarium ont-ving.

We weten ook, dat hij in 1539 weer naar Zwitserland vertrok, voor Farel zijn tweede bekering beleed, later in Straatsburg, tot ontzet-ting van Calvijn, door Bucer en anderen weer werd aangenomen.

In 1543 is hij weer in Metz, waar hij weer rooms werd en Calvijn en Farel uitdaagde tot het houden van een dispuut in het openbaar.

U weet, daar is niets van gekomen.

Terecht was het, wat Farel eens aan Caroli schreef: U streefde er naar, onze paus te worden, de mijter te dragen, boven ons aller hoofden.

Welk een onderneming van de vorst der duisternis, op deze wijze één zijner handlangers te verheffen tot een reformator, tot de au-teur van een carolische reformatie!

Vol bewondering waren Farel en Viret voor wat door Gods genade de jonge Calvijn in deze zéér spannende strijd voor de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis had betekend. Met name Viret drong er op aan, heel de affaire „Caroli” nog eens op papier te zet-ten. Calvijn heeft dat gedaan. Maar hij wilde niet als de grote kampvechter tegen Caroli de eer ontvangen. Het geschrift kwam

in 1545 uit, niet onder Calvijns naam, maar onder de naam van zijn secretaris, de predikant Des Gallars.
Midden juni 1545 schrijft Calvijn aan Viret o. a.

Ik schrijf de naam van onze lieve Des Gallars, in plaats van de mijne, boven het werk.

Ik heb als het ware uit zijn mond over mezelf gesproken, opdat ik ieder, die mij als schrijver wil noemen, en mij de lof daarvoor zou willen brengen, lachend afwijzen kan. Ik kan dan zeggen, dat men mij onrecht aandoet, als men denkt, dat ik zo dwaas ben, mezelf te roemen.

Trouwens, wat zou ik roemen? Waar van ons sprake is, noemt dit geschrift ons vrome mannen, die Gods kerk hebben geëdiend. En ik schaam mij niet, die lof persoonlijk mezelf toe te kennen. De beste regel voor een juiste maat (der zelfoverschatting) is toch, dat we niets onszelf toerekenen, waar geen grond voor aanwezig is.

Niet ons, o Heere, niet ons, maar U zij alle eer! Nu deze zeer gevaarlijke handlanger van satan buiten spel is gezet.

Caroli overleed onder zeer armelijke omstandigheden in een klooster bij Rome.

Naast mateloze eierzucht en zelfoverschatting hadden vrouwen en drank hem ten gronde gericht.

3. *Castellio*

Ook Sebastian Castellio kwam reeds eerder ter sprake.

Vanuit Lyon, waar hij koos voor de Reformatie, was Sebastian de vervolging ontweken en had zich begeven naar Straatsburg, waar hij werkte in de franse vluchtelingengemeente van Calvijn.

Toen Calvijn in september 1541 terugkeerde naar Genève, nam Calvijn hem mee en zag in hem een geschikte rector van de totaal verwaarloosde Latijnse school. Voor zijn school schreef Castellio een samenspraak in het latijn ten dienste van het onderwijs in deze taal.

Er komen moeilijkheden in de familie van Sebastian; hij klaagt over te weinig salaris; hij wil predikant worden in Genève maar kan niet aanvaard worden, omdat hij moeilijkheden heeft om het Hooglied te plaatsen in de kanon der Heilige Schrift en omdat hij het leerstuk van Christus' nederdaling ter helle niet kan onderschrijven.

Castellio vertrekt dan naar Bazel, waar hij corrector wordt bij een professor en weldra zelfs professor wordt in het grieks.

Vanuit Bazel heeft hij het met name op Calvijn gemunt. Steeds scherper gaat hij optreden in zijn geschriften tegen de leer van de Drieëenheid Gods, tegen de leer der predestinatie, tegen de tucht, zoals deze voortvloeit uit de kerkenorde van de kerk te Genève. En dat alles persoonlijk gericht tegen zijn vroegere vriend (uit de straatsburgse tijd), Johannes Calvijn.

Wanneer Castellio, in wezen een pure humanist, het gaat houden met de Wederdoper David Joris, maakt hij zich in Bazel onmogelijk. Juist vóór zijn schorsing overlijdt hij in 1563.

Niet minder dan dertig keer komt deze Castellio in Calvijns brieven ter sprake.

Geen wonder! Calvijn schrijft aan Melanchton (in 1558), dat Castellio hem probeert te werpen in de muller van de wolven.

Toen Viret door de Raad van Bern op 20 januari 1559 werd geschorst, omdat hij in Lausanne het voetspoor van Calvijn wilde volgen, wat de tucht betreft (met hen 40 andere predikanten uit Waadtland!), benoemde de Raad van Bern Castellio als predikant in de plaats van Viret. „Kan na deze catastrofe nog van een kerk in Waadtland worden gesproken?” schrijft Calvijn aan de Stadssecretaris van Bern.

Zelfs Melanchton heeft deze gevaarlijke man niet door.

Aan een predikant in Frankfort aan de Main schrijft Calvijn op 21 juni 1558:

Castellio tracht voor zijn goddeloze, vervloekte waanideën, waarmede hij de hele wereld besmet, dekking te vinden door de autoriteit van „grote mannen”.

Zijn geschriften worden zelfs in franse steden verbreed om onder de autoriteit van Melanchton onbedachtzame en ongeleerde mensen te verblinden.

Wanneer men de schandelijke vleitaal van Melanchton leest, waarmee hij deze hand van Castellio streelt, kan men zich met recht diep schamen.

In augustus 1554 waarschuwde Calvijn zijn lutherse collega in Bazel, Salzer, voor Castellio:

Geloof me, Castellio is een even giftig als ontembaar en verstokt monster. Hij huichelt christelijke liefde, doet natuurlijk, of hij zeer bescheiden is, maar er is geen kwaadaardiger schepsel dan hij te vinden.

Het smaadschrift, dat hij u in handen speelde, vol vreselijke verwijten aan mijn adres, hebben hij en anderen bijeengezamd, met het plan, een onverwachte, nieuwe aanval op mij

in Genève uit te voeren.

Dit smaadschrift speelde juist tóén de libertijnen, die het op Calvijns val hadden gemunt, in de kaart. Met name, omdat Castellio op schandelijke wijze te keer ging tegen de refugée's (vluchtelingen) uit Frankrijk van wier hulp Calvijns misbruik zou maken om in Genève kracht bij te zetten aan zijn zogenaamde grenzenloze heerszucht.

Calvijns had reeds in 1544, toen Castellio niet werd aanvaard als predikant, het volgende getuigenis, mede uit naam van zijn collega's, meegegeven:

Het was de mening van ons allen, iemand, die de kanon der Heilige Schrift aanvalt, niet toe te laten tot de dienst des Woords. Zeker onder deze omstandigheden zou dat te meer zeer gevaarlijk zijn en een slecht voorbeeld geven aan anderen.

Want ten eerste zou het de vromen zeer tot aanstoot zijn, wanneer ze vernamen, dat wij een man tot dienaar des Woords hadden verkozen, die openlijk te kennen geeft, dat hij een Boek (het Hooglied) versmaadt en veroordeelt; een Boek, dat alle kerken heilig in haar kanon der Heilige Schriften hebben. Zo zouden we de poort en de deur open zetten voor de vijanden en de kwaadwilligen, die elke gelegenheid aangrijpen om het Evangelie verdacht te maken en in het bijzonder onze kerk te smaden.

Tenslotte waren we wel in dit geval verplicht ook voor de toekomst er voor te waken, dat we het anderen niet als dwaling zouden kunnen aanrekenen, wanneer zij de Prediker, of de Spreuken van Salomo, of een of ander Bijbelboek, als Boek van de kanon zouden afwijzen. Dan zouden we de weg openen om er over te gaan twisten, wat de Heilige Geest waardig keurt en wat niet.

Om te voorkomen, dat nu niemand een of andere verdachtmaking laat opkomen omtrent de reden, waarom Sebastian van ons heengaat, willen we dit tegenover ieder heel duidelijk beuigen.

Als leraar van de School heeft hij vrijwillig zijn ontslag ingediend. Hij heeft steeds het standpunt ingenomen, dat we hem waardig zouden moeten achten tot de heilige dienst van het Woord. Wanneer hij dan toch niet aangenomen werd, ligt de schuld niet er in, dat iets op zijn levenswandel aan te merken was, ook niet in een of ander vals inzicht in een hoofdpunt van het geloof, maar alleen in wat we hierboven als reden

hebben aangegeven.

In Genève heeft Castellio, een bekend persoon vanwege zijn rectorship, al zijn vrienden in het geweer gebracht om Calvijns belachelijk te maken, omdat juist deze „zo kleinzielig” was om te vallen over zijn zienswijze op het Hooglied.

Calvijns echter houdt goed in het oog, dat het gaat, niet om de persoon van Castellio, maar om de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis.

Hij erkent, dat Castellio een begaafd man is, maar hij mist in hem de vreze des Heeren, die het beginsel is der wijsheid. Zijn onbeperkt zelfvertrouwen en zijn zelfoverschatting staan die wijsheid in de weg.

Blijkens hetgeen Castellio na 1544 heeft gedaan om zelf dé man te zijn en de leer der Schrift te ondermijnen, heeft Calvijns dit alles wel zeer juist gezien.

Maar het werd wel over zijn rug uitgevochten!

4. *Chapponneau*

Wanneer we vernemen, dat op een synode, zoals in Lausanne, en later in Bern, wel een honderdtal predikanten aanwezig zijn (het is dan 1537, 1538), de meesten dienaar des Woords in het Franssprekende deel van Zwitserland, dan zullen we wel begrijpen, dat gewaakt moest worden, dat deze predikanten in leer en leven de Reformatie – in vele plaatsen slechts nauwelijks enkele jaren doorgedrongen –, niet tot schande maakten. Velen van hen waren geestelijken uit Frankrijk, die waren overgegaan tot de Reformatie. Als er bij waren, in wier hart de Heere door Zijn Woord en Geest een nieuw geestelijk leven had gewerkt, misten ze toch de grondige kennis van de zuivere leer der Heilige Schrift. De belijdenissen, opgesteld door Farel en Viret, en vooral door Calvijns, de catechismus, door hen opgesteld, en met name Calvijns Institutie, kwamen de goedwilligen in veel opzichten bijzonder goed te pas om wat meer bevestigd te worden in de reine, orthodoxe leer.

Heel erg jammer, ook gevaarlijk, dat de Raad van Bern in die omgeving predikanten aanstelde naar zijn smaak. Terwijl in vele gemeenten bijzonder veel waarde gehecht werd aan aanbevelingen van Calvijns, Farel en Viret, zag de Raad van Bern liever mannen op de kansel in het wijde gebied, waar hij het voor het zeggen had, die zich niet door Calvijns en zijn leer lieten beïnvloeden. Het is wel eens zo ver gekomen, dat de predikanten in het hele Waadtland geen omgang mochten hebben met Calvijns. En we hebben pas nog gelezen, dat Bern veertig predikanten uit dit gebied schorste, om-

dat ze (onder hen Viret) Calvijns kerkenorde in hun gemeente wilden ingevoerd en gehandhaafd zien.

Chapponneau was predikant in Neuchâtel; een collega van Farel. Terwijl Calvijn vanuit Straatsburg in de brieven aan Farel Chapponneau hartelijk laat groeten, loopt het mis, wanneer Calvijn weer terug is in Genève. Dan valt hij zowel Farel als Calvijn aan over de leer van Gods Drieëenheid en omtrent de leer van de Persoon des Middelaars. Calvijn schrijft aan Farel:

Ik kon me niet slechts verwonderen over wat Chapponneau beweegt, de kerk in verwarring te brengen, wanneer ik zijn aard niet al reeds lang kende. Alleen daarom kan ik mijn verwondering nog niet klein krijgen, waarom en onder welk voorwendsel hij juist met mij wil disputeren.

Calvijn gaat in zijn brief van 28 mei 1543 diep en breedvoerig in op de stellingen, die Chapponneau op papier heeft gezet.

In één van die stellingen beweert hij, dat hij een ketter is, die gelooft, dat Christus naar Zijn Goddelijke natuur een absoluut eigen Wezen is.

„Alsof de Vader en de Zoon niet dezelfde God zouden zijn?” vraagt Calvijn zich af; met Paulus in Col. 2:9; en met Augustinus, die hij uitvoerig citeert!

Zo vervalt Chapponneau in de ene speculatie na de andere. En dat speculeren komt ook uit in zijn allegorische wijze van preken.

Daarvan zegt Calvijn:

Dat hij de allegorie (beeldspraak, die nodig geacht wordt bij het uitleggen der Schrift om achter de eigenlijke diepe zin van het Woord te komen. K.) zo moedig verdedigt, verwondert me niet.

Want de lieden, die geen korreltje verstand hebben, vechten met recht voor de allegorische uitleg van de Schrift, zoals ze strijden voor huis en haard, wanneer ze niet kunnen spelen met koude, smaakloze allegorieën.

Dat zijn allemaal dan wel uitvindingen van Chapponneau zelf, zegt Calvijn. Als voorbeeld noemt Calvijn: het lijkt heel diepzinnig, te beweren, dat Ananias en Saffira nog om een andere zonde gestraft zijn, dan om hun leugen.

Wat achter dit alles zat, bleek, toen Chapponneau weigerde zich te onderwerpen aan de uitspraken over zijn ideeën door een meer-

dere vergadering, en ook beweerde, dat over openbare zonden in de gemeente alleen de eigen gemeente had te oordelen en een Classis of synode hieraan niet te pas mochten komen. Dat was volgens hem tegen de regel van Mattheüs in.

Calvijn heeft dit bestreden in een uitvoerige brief aan de predikanten te Neuchâtel, mede uit naam van het te Genève gehouden predikantenconvent op 8 november 1544. Zelfs zou volgens Chapponneau de naam van een openbaar schuldige tegen Gods gebod niet bekend gemaakt mogen worden en zo iemand ook niet geweerd mogen worden van de bediening der sacramenten.

Chapponneau ging steeds verder; werd steeds bruter.

Het blijkt, dat hij nog lang niet kwijt is, wat hij op de Sorbonne in Parijs heeft ingedronken en als monnik in de kloostercel heeft uitgedacht.

Calvijn noemt het „maakwerk”; ook wanneer Chapponneau de Institutie voor zich neemt en daarin tal van zaken aanstreept, die niet met zijn beschouwingen overeenkomen. In de ene na de andere brief vermeldt Chapponneau, wat volgens hem een valse leer is. En wanneer Calvijn er iets tegenin brengt, wordt Chapponneau persoonlijk en schrijft: U wantrouwt me, omdat u niet op alles ingaat, waarin ik u bestrijd.

En dan drijft hij door volgens Calvijn:

Ik zal er voor zorgen, dat de kandidaten, die door uw leer geïmponeerd zijn, niet langer bedrogen worden.

Of hij nu zo spreekt vanuit een verkeerd streven, of omdat het hem ontbreekt aan een meer origineel en een meer passend woord, weet ik niet. Zou het domheid zijn, dan zou ik het graag willen laten voor wat het is. Noemt hij echter opzettelijk mijn geschriften bedriegerijen, dan kunt u allemaal daaraan zien, wat voor geestelijke aard deze mens in zich om draagt.

Calvijn klaagt dan in een zeer uitvoerig schrijven Chapponneau aan (21 januari 1545) op grond van zijn dwalingen, waar hij diep op in gaat, bij de predikanten van Neuchâtel, de collega's van deze predikant, die zijn ketterijen omkleedt met een elegant, glansrijk taalgebruik.

Terwijl eind oktober 1545 de predikanten van Neuchâtel met Chapponneau vergaderden om over diens dwalingen en laster te spreken, nam de Heere hem weg.

Calvijn schrijft op 2 november 1545 aan Farel:

Dat is een buitengewone genade van God en ook geen kleine

welddaad voor u geweest, dat God hem niet van hier tot Zich wilde nemen als een verbeterd mens. (I.v.m. de besprekingen, die gaande waren. K.)

Dat zorgt er voor, dat u over Chapponneau's verhouding ten overstaan van de tegenstanders geen kwaad oordeel behoefde uit te spreken.

Jaren later (1553) schrijft Calvijn aan Farel over een collega (Fabri), die Farel eens flink onderhanden wil nemen. Calvijn waarschuwt Farel dan, niet onnodig hem te gaan bestrijden. Immers,

u heeft toch ook een Chapponneau verdragen, die niet slechts als persoon een mens was, die geen nut deed, maar, als tot twist geboren, de hele kerkelijke orde in waanzinnige hoogmoed met voeten trad en wat goed en ordelijk ingesteld was, met vergiftige hoon zonder schaamte poogde omver te werpen. Een bepaalde ongelukkige karakteraanleg; en niet minder zijn af en toe optredende woede-aanvallen dreven hem er toe om schade aan te richten; een schade, die opzettelijk alle intriganten aanzette tot verderf van de kerk.

5. *Servet*

Van de aanval, die de satan heeft gedaan op het werk der Reformatie door zijn handlanger Michaël Servet, kunnen we ons nauwelijks een voorstelling maken.

De uit Spanje afkomstige Servet was ontegenzeggelijk een denker, origineel, geniaal in het bedenken van natuur-filosofische hypothesen en theorieën omtrent de religie, die ten doel hadden, de roomse kerk af te breken, alles wat de Reformatie had gebracht, tot in de wortels te vergiften en zichzelf op te werpen als het grote licht, dat zou verkondigen in deze wereld, wie God is, hoe Hij Zich openbaart, wat we moeten denken van de naar Gods beeld geschapen mens, van de vleeswording van Christus, van de verzoening van de mens met God, van het geloof, van de goede werken, van de heiligmaking, van het vasten, het gebed, de biecht, van de eeuwige bestemming van de mens, enzovoorts.

Het zijn blokstukken, gedeeltelijk aan de Bijbel en kerkvaders ontleend, die hij opbouwt tot een pantheïstisch onderbouwd systeem, dat voluit antichristelijk is.

Servets voornaamste boek, dat hij in 1553 in Frankrijk zeer in het geheim, anoniem, zonder naam van de drukker, deed verschijnen, liet hij verspreiden in steden, waar de Reformatie vaste voet had gekregen. In Lyon en Chatillon (Frankrijk), in Genève en in

Frankfort aan de Main. Hij noemde het: „Herstelling van het christendom.” Dit in het latijn verschenen boekwerk, 734 pagina's, in octavo formaat, bevatte, wat omgewerkt, bijna alles, wat hij al eerder had gepubliceerd.

De kosten van drukken en verzending (verspreiding) werden betaald door een zwendelaar en oplichter, uit Genève(!) afkomstig, die vandaar was weggevlucht om zijn straf te ontgaan. Diens zwager was de ondergrondse drukker van het bewuste boek.

Servet wilde in dit en door dit boek naar hij beweerde de antichrist te lijf gaan door diens twee koppen, de roomse en de reformatorische kerk, te verpletteren(!!!). Geen wonder, dat zowel Rome als Genève alles in het werk hebben gesteld om dit ontstoken helse vuur te blussen.

Het beschrijven van Servets zwerftocht door Europa en het weergeven van zijn leer, waarvan hij dacht, dat deze de plaats zou innemen van elke vorm van religie in Europa, het zou een dik boekwerk worden. Meer dan twintig jaar zwierf hij rond in Frankrijk. Van de ene universiteit naar de andere. Hij ging trouw naar de mis, maar vertoefde ook in reformatorische kringen. Werd hij ergens gewantrouwd, dan wist hij met leugens en geslepen misleidingen de aandacht van zich af te wenden en hij verdween om elders weer op te duiken, telkens onder een andere naam.

Hij palmde de biechtvader van Karel V in en reisde mee met het keizerlijke hof naar Italië, naar Duitsland. Hij probeerde in contact te komen met Oecolampad (Bazel), met Zwingli (Zürich), met Bucer (Straatsburg), met Calvijn (Genève). Hij deed dit, door aan deze reformatoren te schrijven. Hij sloot dan een vlugschrift, waarin hij bijvoorbeeld Rome te lijf ging, bij zijn brieven in en vroeg dan heel nederig, wat de geadresseerden er van dachten.

Al lang vóór 1553, toen zijn hoofdwerk o.a. in Genève werd verspreid, was hij daarmee bezig. En toen reeds waarschuwde o.a. de Raad van Bern tegen Servet, die bezig was, zoals men toen reeds bemerkte, brand te stichten.

Zelfs werden in Frankrijk de drukkers van de vlugschriften opgespoord en gestraft, terwijl alles wat bij de drukker nog aan geschriften en copieën werd gevonden, in beslag werd genomen en werd verbrand.

Servet gaf voor, dat hij hoe langer hoe meer door God werd verlicht en dat hij door Hem was geroepen om het licht, dat over de kerk bij het begin van de vierde eeuw was ondergegaan, weer te doen schijnen. Met allerlei berekeningen, ontleend aan het Boek Openbaring, toonde hij aan dat hij met de engel Michaël, naar wie hij (profetisch?) genoemd was, de grote eindstrijd moest gaan

strijden tegen de draak. (Openb. 12:7). Hij haalde daar allerlei neo-platonische filosofieën en astrologische (aan de sterrebeelden ontleende) gegevens bij om dit te bevestigen.

Een Simon de Tovenaar, die dacht, dat hij wat groots was.

Wanneer hij zich ergens als arts vestigde (Servet was van alle markten thuis), wist hij door allerlei vreemde therapieën, waarin lichaam en geest werden gezien als eenheid en de „godheid” bij de genezing werd betrokken, de aandacht op zich te vestigen.

Het bijzondere trok toen al.

Het is wel belangrijk nog even, zeer in het kort, te vertellen, hoe men in Frankrijk er achter is gekomen, wie toch de schrijver en de drukker waren van het anti-christelijk boek „Herstelling der kerk”.

Zoals u reeds weet, was dit boek in Genève ook verspreid. Een vluchteling uit Frankrijk, die zich in Genève had gevestigd, had dit boek gelezen, was er van onder de indruk en schreef aan een familielid in Lyon dat een boek met zoveel laster, met zoveel ketterijen, met loochening van de Goddelijke Drieëenheid zeker niet in Genève geduld zou worden. Hij schreef, dat dit boek in Vienne (bij Lyon) was gedrukt, anoniem, maar dat de schrijver een zekere Servet was.

Dit familielid stelde de (roomse) geestelijkheid en de plaatselijke gouverneur van dit alles in kennis. In Genève werd om verder bewijsmateriaal gevraagd. Copieën van niet minder dan 21 brieven, die Servet aan Calvijn had geschreven en van een paar bladzijden uit de Institutie, die Servet met kritische opmerkingen ook aan Calvijn had gestuurd, werden naar Vienne gebracht.

Zelfs de beruchte inquisiteur Ory uit Lyon werd betrokken in deze zaak.

Beiden, Servet en de boekdrukker, werden gevangen genomen.

Geholpen door de onderwereld werd Servet op 7 april 1553 uit de gevangenis „gered”.

Op 17 juni 1553 werd het vonnis uitgesproken: Servet zou verbrand worden. Bij afwezigheid van Servet werd zijn beeltenis en werden zijn boeken in het openbaar verbrand.

Pas na zijn dood heeft een tribunaal van geestelijken Servet als ketter veroordeeld en werden ook zijn geschriften verdoemd.

Het is zondermeer opmerkelijk, wat Calvijn in een brief aan een boekhandelaar te Lyon, Jean Frelon, onder de schuilnaam Charles d'Espeville, op 13 februari 1546 schrijft. Deze boekhandelaar had er voor gezorgd, dat Calvijn een geschrift van Servet in handen kreeg, gericht tegen de belijdenis dat God één in Wezen is, en

drie in Personen.

Bovendien had deze Frelon bij Calvijn brieven laten bezorgen, waarin Servet kritiek leverde op de Institutie.

Deze brief luidt:

U bezorgde juist uw laatste brief vóór ik op reis moest. Daarom kon ik op het daarbij ingeslotene niet direkt antwoorden. Omdat ik nu weer terug ben, wil ik direkt de eerste vrije uren benutten om aan uw wens te voldoen.

Ik heb wel niet veel hoop, dat het nut heeft, een mens, die zo gezind is (als Servet. K.), gezien wat ik hier lees, in het juiste spoor te brengen. Maar proberen wil ik het nog één keer, wanneer er namelijk nog een mogelijkheid in zit, hem terug te brengen (van zijn dwalingen. K.). Dat is echter alleen het geval, wanneer de Heere zó aan hem heeft gewerkt, dat hij een geheel andere mens wordt.

Omdat hij mij in zo'n hoogmoedige gemoedsgesteldheid heeft geschreven, wilde ik zijn trots een weinig inbinden en heb ik harder tegen hem geschreven dan anders mijn aard is. Ik kon ook beslist niet anders. Want ik verzeker u, dat hij geen onderwijs nodig heeft, dan dat tot deemoed leidt. En die deemoed wordt hem toch alleen maar door Gods Geest geschonken. Door niemand anders. Maar wij moeten daar wel de hand aan leggen. Geve de Heere ons genade, aan hem, en aan ons, dat dit mijn antwoord nut moge afwerpen; dan zou ik daarover verheugd zijn.

Gaat hij echter voort in gelijke stijl te schrijven, waarop hij me schreef, dan is het voor u alleen maar tijdverlies, wanneer u van mij eist, nog iets tot zijn behoud te doen. Want ik heb andere dingen te doen, die me beter liggen. Ja, ik maak er zelfs voor mezelf een gewetenszaak van, me nog met hem bezig te houden, omdat ik er niet aan twijfel, dat het een duiwelse verzoeking is (hiermede bezig te zijn. K.), om mij van meer nuttige lektuur af te houden.

Daarom vraag ik u, tevreden te zijn met wat ik nu gedaan heb, als u geen betere remedie weet.

Thans beveel ik mij u van harte aan en bid de lieve God, dat Hij u moge behoeden.

Aan Farel schrijft Calvijn op dezelfde dag (13-2-1546):

Servet heeft me pas geleden een korte brief geschreven en aan zijn brief een dikke band toegevoegd van zijn waanzinnige leer.

Een en al snoevende pronk, verbazing oproepend; en wat toch nog toe nooit vernomen is, zal ik daarin vinden. Wanneer ik het prettig zou vinden, belooft hij, hierheen te komen. Maar ik wil mij tot niets verplichten. Want komt hij hierheen, dan laat ik hem, zo het me maar enigszins mogelijk is, niet meer levend gaan(!!!).

We mogen er wel aan herinneren, dat Calvijn op dat moment veel te stellen had met oproermakers, zoals de heer Ameaux, speelgoedfabrikant, en met andere ernstige overtreders van de goede zeden in Genève; meest vooraanstaande libertijnen, die Calvijn het leven zuur maakten.

Het boek, dat Calvijn ter beoordeling ontving, was nog niet Servets hoofdwerk (van 1553), maar een geschreven copie van een boek, dat hij dacht uit te geven. Reeds eerder had hij Calvijn geschreven. Calvijn, die zeker wel gehoord had, hoe Servet in de dertiger jaren geprobeerd had (in Straatsburg, in Bazel), de gang der Reformatie te leiden in zijn spoor, heeft toen Servet telkens kort en kritisch geantwoord.

De boekhandelaar uit Lyon denkt blijkbaar nog, dat Calvijn de heer Servet bekeren kon. U hebt gelezen, dat Calvijn er weinig heil in zag. Bekeren is Gods werk.

Servet heeft daarna gevraagd, of hij zijn manuscript mocht terug ontvangen. Hij heeft zelfs op hoge toon geëist, dat Calvijns collega daarvoor had te zorgen.

We zagen, dat Calvijn in 1546 er al diep van overtuigd was, welk een groot gevaar deze Servet betekende voor de kerken der Reformatie.

Servet schreef ook aan Viret (Lausanne) om mogelijke steun te krijgen voor zijn dwaalleer. Vandaar dat Calvijn aan Viret op 1 september 1545 schrijft:

Ik denk wel, dat u mijn vroeger antwoord aan Servet hebt gelezen. Ik wilde niet langer met zo'n wanhopige, verstokte ketter twisten en men zal daarin zeer zeker de vermaning van de apostel Paulus moeten volgen: 2 Cor. 6:14.

Nu grijpt hij ù aan. Kijk maar uit, in hoeverre u zich met het weerleggen van zijn waanzin zult inlaten.

Mij prest hij in de toekomst geen enkele letter meer af.

Dan verlopen er vijf, zes jaar.

U weet reeds, dat Servet een verzameling van wat hij eerder geschreven had, in het geheim anoniem had laten drukken en hoe toch aan het licht kwam, wie de schrijver en de drukker van dit

hoofdwerk van Servet waren.

De gevangen genomen Servet wist te ontvluchten. Hij was van plan, naar Napels te gaan en zich onder een andere (valse) naam te vestigen als arts. De reis liep over Genua.

Servet dacht een maand in Genua te blijven. Juist vóór hij op reis wilde gaan, werd Calvijn op de hoogte gesteld van Servets verblijf in Genève. Hij waarschuwde één der syndics (burgemeesters). Snel werd Servet gevangen genomen. En direkt diende Calvijns secretaris een aanklacht tegen Servet in. De typische gang van zaken was daar, dat de aanklager ook werd gevangen gezet, en vrij werd gelaten, wanneer zijn beschuldiging correct bleek te zijn. Zo ging de aanklager, De la Fontaine, dus ook de gevangenis in.

We moeten nu de gang van zaken wel op de voet volgen, omdat het geval-Servet, vooral later, ja, tot op deze dag, menigmaal geheel in Calvijns nadeel wordt uitgelegd.

13 augustus 1553: Servet wordt gevangen genomen.

De brief aan Farel, geschreven op 20 augustus:

Het is, zoals u zegt, lieve Farel: hoewel we in vele stormen wonderlijk en hard her en der geworpen worden, behoeven we ons toch niet te laten overweldigen door vrees of afkeer, omdat het schip, waarmede we varen, door een Stuurman wordt geregeerd, Die ons zelfs bij schipbreuk niet laat onder gaan.

We hebben hier weer nieuw werk met Servet. Hij dacht wellicht, zo maar hier door te reizen. Want men weet nog niet, met welk doel hij hierheen is gekomen. Toen hij echter bekend werd, meende ik hem te moeten vasthouden.

Mijn Nicolas (de la Fontaine) diende een aanklacht op doodstraf tegen hem in. (Op Godsclastering stond ook in Genève, al lang vóór Calvijn daar kwam, de doodstraf. K.). Hij meldde zich tevens aan om een gelijke straf te ondergaan (bij valse aanklacht). Veertig klachten, diende hij de volgende dag schriftelijk in.

Servet probeerde aanvankelijk zich vrij te pleiten. Daarom werden wij geroepen.

Hij schold me boosaardig, alsof ik zijn onderdaan was.

Ik antwoordde hem naar hij verdiende. Tenslotte kondigde de Raad af, dat alle klachten correct waren.

Nicolas werd op de derde dag uit de gevangenis ontslagen omdat mijn broer (Antoine K.) zich borg voor hem stelde.

Op de vierde dag werd Nicolas vrijgesproken. Over de onbeschaamdheid van Servet wil ik het niet hebben. Maar zijn waanzin ging zo ver, dat hij niet aarzelde, te beweren, dat zelfs in de duivelen de Godheid woont. Ja, in ieder schepsel zijn meerdere goden, omdat de Godheid substantieel zowel ieder, dus ook hout en steen, ten deel is geworden. Ik hoop, dat het vonnis zal luiden: de doodstraf. Maar mijn wens is, dat de gruwelijkheid van het voltrekken van dit vonnis verzacht wordt.

De aanklacht kwam neer op: verbreiding van ernstige dwalingen. Waaromtrent hij reeds gevangen had gezeten en was ontvlucht (juni 1553, Vienne).

Dwalingen betroffen o.a.: zijn leer omtrent God, de Drieëenheid, het wezen der ziel, de Persoon van Christus, zijn aanvallen op het christelijk geloof en de belijders daarvan.

Voor de Raad bekende Servet, de schuldige te zijn inzake hetgeen hem ten laste werd gelegd. „Mijn verwerping van de kinderdoop moet u wel brengen tot een ongunstig vooroordeel,” zei hij tegen de Raad.

Verder wenste hij met Calvijn in de kerk te disputeren en zodoende zijn dwalingen aan de hand der Schrift te verdedigen.

Dat werd hem geweigerd. Wel moesten de aanklagers schriftelijk voor de rechters bewijzen, dat hun klachten juist waren.

In de zitting, waar dit plaats vond, nam de gezworen vijand van Calvijn, Filippus Berthelier, met Ami Perrin en Vandiel, hoofdleiders van de libertijnen, Servet in bescherming. Berthelier nam de plaats van één der afwezige rechters in.

Calvijn trad hier fel tegenop. Hij duldde de inmenging van Berthelier niet. Hij verklaarde persoonlijk bereid te zijn als de eigenlijke aanklager op te treden.

Servet voelde, dat hij de steun van de libertijnen kreeg. Hij trad meer trots en overtuigd van zijn gelijk, op dan tevoren en gaf zich bloot in de meest absurde pantheïstische waanideën.

De indruk, die hij maakte, viel bijzonder in zijn nadeel uit.

23 augustus 1553.

De opperrechter legt Servet dertig nieuwe zaken voor, waaromtrent hij zich moet verantwoorden. Deze zaken hadden betrekking op zijn feitelijke bedoelingen, zijn contacten met andere theologen, de vele waarschuwingen, die hij van hen had ontvangen.

Servet kon hier niets tegenin brengen. Hij vroeg een advocaat van buiten de stad. Deze werd hem geweigerd. Daarna: Ontsla me van niet (nog niet) bewezen aanklachten; alsof ik crimineel ben. Wat

zijn leer betreft, draaide hij om veel zaken heen. Hij loog: met Wederders heb ik niets te maken.

1 september 1553.

Toch nog een debat met Calvijn. Wel niet in de kerk, maar in de raadszaal. Op last van de Raad.

Servet keerde zijn jasje om. Hij ging niet op de geschilpunten in, maar beweerde:

a. De overheid (hier de Raad) heeft niet de bevoegdheid, over geloofszaken te oordelen;

b. de kerk van Genève kan dit ook niet; het gaat hier om een zaak tussen Calvijn en mij; de kerk hier is niet onpartijdig, omdat Calvijn hier heerst; ik wens het oordeel van de kerken buiten Genève te vernemen.

Dit laatste was naar het oordeel van de Raad voor uitvoering vatbaar. De hele zaak zou schriftelijk (in het latijn) aan vier zwitserse steden worden voorgelegd. Gevraagd zou worden om advies.

Voor de meerderheid van de Raad was het bijzonder welkom dat Servet had gevraagd, andere kerken te laten oordelen. Misschien konden zij dan, de libertijnen, in die tussentijd Calvijn wel ten val brengen. Immers, juist in die tijd liep het conflict tussen de Raad en het consistorium zo hoog, dat Calvijn er bijna zeker van was, dat hij, evenals in 1538, opnieuw verbannen zou worden. Berthelier immers, aan wie de toegang tot het Avondmaal was ontzegd, kreeg van de Raad de vrijheid, tóch aan te gaan. En Calvijn had hem die toegang ontzegd.

Intussen schreef Calvijn naar predikanten buiten Genève brieven over het gevaar, dat Servet opleverde voor de kerken der Reformatie.

Op 27 augustus 1553 had Calvijn reeds een brief geschreven aan zijn collega's in Frankfort aan de Main. U weet wel, dat Servet zijn hoofdwerk juist daar op de markt had gebracht. Er was in Frankfort een grote franse vluchtelingengemeente.

De naam van de spanjaard, Servet, die twintig jaar geleden (in de dertiger jaren. K.) met een giftig boekje, vol van Godslasterlijke dwalingen, uw duitse land besmetten wilde, heeft u zonder twijfel wel horen noemen. Nu heeft deze lichtzinnige kerel, die, nadat hij Duitsland ontvluchtte, in Frankrijk onder een schuilnaam geleefd, zonder opgemerkt te worden, uit verschillende eerder verschenen boeken, aangevuld met nieuwe verdichtsels, die hijzelf gefabriceerd heeft, een nieuw boek samengesteld. Het werd in Vienne in de omge-

ving van Lyon, in het geheim gedrukt.

Veel exemplaren van dat boek werden op de pasgehouden paasmarkt in Frankfort op de markt gebracht. De reiziger van de boekdrukker, een vroom en rechtschapen man, heeft, toen hij op dit gevaarlijk boek opmerkzaam werd gemaakt, waarin niets anders staat te lezen dan allerlei ongehoorde dwaalleer, zijn voorraad verstopt.

We zouden uitvoerig kunnen ingaan op de beslist ongehoorde Godslasteringen, waarmede dit boek barstens vol zit. Stel u echter een hutjemutje voor, een rommeltje, bevattend bij eengegaarde goddeloze waanideën, uit alle tijden. Want er is geen soort goddeloosheid, of dit monster heeft het als het ware bezwerend uit de hel opgeroepen.

Liever zie ik, dat uzelf u een oordeel vormt uit de lektuur van dit werk op zich. U zult zeker op iedere pagina iets vinden, wat u met ontzetting vervult.

De schrijver werd door onze overheid gevangen genomen en zal, naar we hopen, spoedig (C. schreef dit op 27 augustus 1553. K) zijn straf ondergaan.

Het is nu uw plicht, te verhoeden, dat zijn rampspoedig vergif zich verder uitbreidt.

De bode zal u zeggen in welk magazijn de boeken zijn opgeborgen en hoeveel het er zijn.

De boekhandelaar zal, als ik me niet vergis, toestemmen, dat al deze boeken verbrand worden.

Wanneer dit enige moeilijkheden zou opleveren, dan hoop ik, dat u zo moedig zult zijn, desniettegenstaande de wereld te zuiveren van deze gevaarlijke verzoeking. De wijze, waarop u te werk kunt gaan, zal voor u niet zo moeilijk zijn. Is de zaak naar uw oordeel geoorloofd, dan is het niet nodig, de overheid te vragen, de hele voorraad in beslag te nemen. Hoewel ik wel overtuigd ben van uw juiste gezindheid, zodat het voldoende is, u alleen maar op deze zaak opmerkzaam te maken, eist toch haar belangrijkheid, dat ik u in Christus' Naam bezweer:

laat de gelegenheid niet voorbijgaan, met alle ijver uw ambtsplicht te vervullen.

Vaartwel, zeer geëerde en zeer geliefde broeders.

De Heere leide u door Zijn Geest, Hij behoede u en Hij zegene uw arbeid.

Aan Bullinger te Zürich schrijft Calvijn op 7 september 1553:

Binnenkort zal onze Raad de stellingen van Servet naar Zü-

rich zenden om uw oordeel daarover te horen. Zij doen u deze moeite aan in weerwil van het feit, dat wij hiertegen zijn. Maar zij zijn hiertoe gekomen in hun zinloze hartstocht, dat alles hen verdacht voorkomt, wat wij zeggen(!!!).

Wanneer ik bijvoorbeeld zeg, dat het rond de middag licht is, beginnen zij er direkt mee, dit te betwijfelen.

Onze broeder, de heer Gevalther (predikant te Zürich, die Calvijn een bezoek bracht. K.) zal u meer hierover mededelen.

Aan Simon Sulzer, de praeses van de kerkeraad in Bazel, die in 1532 Myconius opvolgde en in Bern predikant was geweest (hij was lutheraan), schreef Calvijn ook zeer uitvoerig over de zaak-Servet. Calvijn liet deze brief bij Sulzer bezorgen door de hoofdambtenaar van de afdeling financiën van de stad Genève, die in Bazel de predikanten ging inlichten over het grote gevaar dat dreigde. Vooral ook, omdat Servet zich beriep op Oecolampad (Bazel) en Capito (Straatsburg; eerder in Bazel). Ook Bazel werd immers gevraagd, een oordeel uit te spreken over Servets Gode-tergende leer, die beslist met het zwaard moest worden gesmoord, eer het te laat was.

Laten we er goed op letten, dat de Raad van Genève, grotendeels libertijnen, zich bewust is, dat hij de Godslasteraar, Servet, met de vuurdood moet tot zwijgen brengen. Dat deed iedere overheid in die dagen. Maar de Raad trachtte hier onderuit te komen, door uitstel en nog eens uitstel; en door andere steden te vragen, hoe deze over het geval-Servet oordeelden. Uit haat tegen de waarheid Gods, die Calvijn hun voorhield, trachtten ze Servet de hand boven het hoofd te houden. Zolang mogelijk.

Vooral om Servet tegen Calvijn uit te spelen. Servet was voor de libertijnen het instrument om Calvijn te verlammen en in Genève de door hen zo zeer begeerde vrijheid weer terug te ontvangen.

Servet had dit alles heel goed door, en probeerde er voor zichzelf in zijn goddeloze, anti-christelijke dwalingen munt uit te slaan. Daarom zijn aanvallen op Calvijn steeds feller en bruter.

5 september 1553.

Calvijn dient een geschrift bij de Raad in, een uittreksel van Servets lasterlijke en verderfelijke dwaalleer.

Servet beklagt zich over het verloop van het proces, dat gevoerd wordt; volgens hem, naar allang buiten werking gestelde wetten. Calvijn vervolgt me, beweert hij, zonder zich op de Schrift tegen mij te kunnen beroepen.

Hij beriep zich op de Calvijn vijandig gezinde Raad van Tweehon-

derd.

De Raad besluit tot een nieuw debat tussen Calvijn en Servet.
Dat gaat er wederzijds fel aan toe.

De Raad van Genève verzendt onder toevoeging van de belangrijkste geschriften van Servet, het verzoek om daaromtrent een oordeel uit te spreken aan de Raden en de predikantencolleges van Zürich, Bern, Bazel en Schaffhausen.

22 september 1553.

Servet dient bij de Raad een aanklacht in tegen Calvijn. Calvijn moet verhoord worden, omdat hij gegevens tegen Servet heeft doorgegeven aan de rechters in Vienne.

Hij eist: verbanning van zijn tegenstanders uit Genève en voor zich schadeloosstelling uit de verbeurd verklaarde goederen der verbannen.

20 oktober 1553.

Alle steden en predikantencolleges hebben geantwoord. Allen veroordelen de dwalingen van Servet. Over de straf, die hieruit moest voortkomen, werd niet gesproken. Daar was ook niet naar gevraagd. Opvallend was, dat Bern aandrang op strenge maatregelen. Maar de predikanten van Bern schreven: Niet overdrijven! De predikanten van Genève eisten: spreek de doodstraf uit; die straf heeft Servet verdiend; tot behoud van Gods kerk. Maar, zeiden ze er bij: dat hij verschoond moge blijven van niet-noodzakelijke wreedheid, in dit geval, de vuurdood.

23 oktober 1553.

De Raad moet een uitspraak doen. In deze vergadering ontbrak de invloedrijke heer Ami Perrin, een vijand van Calvijn. Opzettelijk was hij weggebleven.

De zitting werd verdaagd tot...

26 oktober 1553.

Dan zou Perrin, die steeds contact met Servet onderhield, ook aanwezig kunnen zijn. Misschien kan Perrin het verlossende woord spreken.

Servet eiste vrijspraak. Werd niet in behandeling genomen. Servet beriep zich op de Raad van Tweehonderd. Hij kreeg daarvoor geen meerderheid van stemmen.

Herroepen? Dat nooit, zei Servet.

Het vonnis werd geveld: Overeenkomstig de wetten, die gelden voor het keizerrijk: het doodvonnis.

Farel komt naar Genève. Hij bezoekt Servet, maar kan, al smeekt Servet steeds om genade bij de Raad, hem niet bewegen tot herroepen van zijn dwalingen.

Calvijn, die Servet, op dienst verzoek bezoekt, kan hem evenmin daartoe brengen.

27 oktober 1553.

Servet wordt levend verbrand.

Tot het laatste ogenblik hield hij vast aan wat hij had geleerd.

De dag, voorafgaand aan het voltrekken van het vonnis van de Raad, waarop Calvijn beslist geen invloed heeft uitgeoefend (in tegendeel: hij heeft verlichting gevraagd), schreef Calvijn aan Farel:

De bode is uit Zwitserland teruggekeerd (met het oordeel van de vier steden over de zaak-Servet. K).

Eenstemmig spreken zij allen zich hieromtrent uit, dat Servet een goddeloze dwaalleer brengt; dat hij reeds eerder (in de dertiger jaren. K.) als instrument van de satan de kerk in verwarring trachtte te brengen; dat hij dit nu opnieuw heeft geprobeerd; dat Servet een monster is, dat niet geduld mag en kan woren.

Die van Bazel doen dit moedig; die van Zürich doen dit het meest hartstochtelijk van allen. Zij beklemtonen nadrukkelijk het vreselijke van Servets goddeloosheden en zij vermanen onze Raad tot gestrengheid. Die van Schaffhausen stemmen daarmede in.

Aan de brief van die van Bern is ook een schrijven toegevoegd, dat de onzen nu weinig aangespoord heeft. (De niet-libertijnse leden van de Raad. k).

De heer Perrin, onze comediant-caeser, kwam, nadat hij zich drie dagen ziek gehouden had, toch naar het stadhuis om de misdadiger vrij te pleiten van straf. Hij schaamde zich niet, te vragen, of het proces gevoerd kon worden door de Raad van Tweehonderd.

Toch liep het uit, en dat zonder verdere discussie, op de veroordeling.

Morgen wordt het vonnis voltrokken.

De wijze, waarop de doodstraf zal worden voltrokken, trachten wij nog te wijzigen. Doch vergeefs. Waarom we dat niet konden bereiken, vertel ik u later wel.

3 november 1553.

Calvijn was er rotsvast van overtuigd, dat deze Godslasteraar door de overheid veroordeeld móést worden tot de dood. Dat zei hem zijn geweten; dat eiste zijn ambt in Gods koninkrijk; dat was absoluut noodzakelijk om de gemeente des Heeren, in en ver buiten Genève, te vrijwaren voor een anti-christelijk drijven om de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis onder te brengen; het ging om de fundamenten van het geloof en van het heil, dat God in Christus bereid heeft voor in zichzelf verloren zondaren; bovenal, het ging om de eer van zijn koning, de Heere Jezus Christus. En hij wist, dat Gods getrouwe knechten, destijds Bucer, Capito en Oecolampad, thans Farel en Viret, ook Bullinger uit Zürich, aan zijn kant stonden.

Laten we wèl bedenken, dat de gemeente te Genève, juist in die dagen, een bittere strijd voerde tegen de libertijnen op een geheel ander terrein. Maar óók Gods eer betreffend!

U weet, de felle libertijn, Berthelier, was wegens losse zeden onder de eerste trap van censuur geplaatst. Tegen het besluit van de kerkeraad ging hij in beroep bij de Raad van Genève. De Raad vernietigde het kerkeradsbesluit. En toch bleef Calvijn in naam van de kerkeraad zeggen: mijnheer Berthelier, zolang u zich niet oprecht bekeert is er voor u geen plaats aan des Heeren tafel.

Aan Bullinger schreef Calvijn later (25 oktober 1553):

Ik zal liever de kerkenorde, die destijds bij besluit van de Raad, èn van het volk in Genève aanvaard is, met de dood bezegelen, dan dulden, dat zij voor mijn ogen omver gestoten wordt. Wanneer men mij verhindert, mijn ambtsplicht te vervullen, zal ik liever heengaan, daartoe gedwongen, dan af te zien van de vrijheid.

(de Heere te dienen naar Zijn Woord K.). Zonder die vrijheid stort mijn ambt in elkaar.

Farel was tot Calvijns grote vreugde naar Genève gekomen. De Raad had deze zaak, in verband met de zaak-Servet, even ter zijde geschoven en zou er op 15 november 1553 op terugkomen. Calvijn verwacht dan een scene, een schandaal.

27 oktober 1553 was het vonnis aan Servet voltrokken. Farel was daags tevoren naar Genève gekomen. Na de terechtstelling van Servet had hij een preek gehouden, waarin hij vooral de jeugd aansprak over haar zeer goddeloos gedrag. (Vandaag Servet! Maar wat, als jullie je niet bekeren???)

Dan dienen dertig burgers van Genève een klacht tegen Farel in bij de Raad. Farel moet ter verantwoording geroepen worden.

Farel, die na 27 oktober naar Neuchatel gereisd is, krijgt dan op

dezelfde dag, dat deze aanklacht wordt ingediend, een briefje van Calvijn:

Wat ik u van mezelf uit niet zou durven vragen, raden nu ook onze vrienden u: kom wéér hierheen, mijn lieve Farel. Daarom zend ik mijn huisknecht naar u toe, opdat u er opmerkzaam op gemaakt wordt en inziet, wat u te doen staat. Dezelfden, die van mening waren, dat ik u moest ontbieden, zullen er ook voor zorgen, dat de officiële dagvaarding niet al te spoedig verzonden wordt. Als dat tenminste mogelijk is. Want het is verreweg beter, dat u zich vrijwillig meldt, dan dat u thuis maar afwacht tot u zogezegd voor een criminele rechtzaak geroepen wordt. Want u weet hoe dat in het straatje van velen uit Neuchâtel te pas zou komen.

13 november 1553.

Met Farel was ook Viret ter zitting van de Raad verschenen, waar de klachten over Farel's toespraak, na de terechtstelling, tot de jeugd zouden behandeld worden.

Farel werd met glans vrijgesproken.

Beangstigend met het oog op de toekomst was echter, dat zowel de Kleine als de Grote Raad de kerkeraad het recht bleven betwisten, iemand te weren van het gebruik der sacramenten.

Aan Viret schrijft Calvijn een week later:

Onze hartstochtelijke heren hebben sedert uw afreis meerdere keren gedineerd. Een voorbeeld van de kracht, waarop ze zich beroemden, heb ik tot nog toe niet gezien.

De krachtmeting tussen Calvijn en zijn kerkeraad zou in 1555 haar hoogtepunt bereiken. Op wonderlijke wijze heeft de Heere het mogelijk gemaakt, dat het werk der Reformatie in Genève voortspedig kon voortgaan.

Op de krachtmeting met zovelen, die toen, in die dagen, maar zelfs tot op deze dag, Calvijn op het hevigst bestreden en daarmede de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis, gaan we thans maar niet in. De zaak-Servet heeft wel een nare en vaak pijnlijke nasleep gehad.

Talrijke keren komt Calvijn in zijn brieven op deze aanval van de satan op Christus' gemeente terug.

Later, in een brief aan een predikant in Polen, gedateerd 26 februari 1561, kan Calvijn schrijven:

Wij bezitten nog een eigenhandig geschreven brief van Me-

lanchton, waarin hij ons feliciteert met de onderdrukking van de lasteringen van Servet, waarin hij de leer van ons belijdenisgeschrift aanneemt en er aan toevoegt, dat de kerk ons voor alle tijden dank verplicht is.

Bij deze woorden van Melanchton sluiten we ons gaarne aan. Na de Heere hebben we heel veel aan Gods knecht, Calvijn, te danken.

6. *Bolsec*

In dezelfde tijd, dat de strijd van de gemeente des Heeren te Genève onder leiding van Calvijn een zware strijd voerde tegen de libertijnen, in dezelfde jaren, dat de verbitterde strijd ontvlamde tegen Servet, zette de satan een misschien nog gevaarlijker man in, om de leer der waarheid naar Schrift en belijdenis en om Calvijn, die deze Bijbelse leer verkondigde, in zijn Institutie had beschreven voor de gemeente en haar predikte, ten gronde te richten. Het was Jérôme Bolsec, afkomstig uit Frankrijk. Wanneer en waar hij geboren is, weten we niet. We weten wel, dat hij monnik was bij de orde der karmelieten. Toen hij in Parijs lezingen hield, die de geestelijkheid verdacht voorkwamen, omdat ze naar de Reformatie (van Luther toen nog) rieken, kreeg hij het te warm onder de voeten en vluchtte naar Noord-Italië (naar hertogin van Ferrara). Hij trouwde daar, moest daar (hij had zich daar als arts voorgedaan) ook weer verdwijnen. Na lang omzwerven, vestigde hij zich in de omgeving van Genève, in het mooie dorp Veigy). Dat was in het jaar 1551.

Jaren aaneen was hij reeds bezig geweest op de meest liederlijke wijze om Calvijn en zijn leer verdacht te maken, door speciaal over de reformator van Genève een smaad rond te strooien, die alle perken te buiten gaat. En hij is daarmee doorgegaan tot vlak voor Calvijns dood. Wat er staat in zijn zogenaamde historie van Calvijn, een roman, die achttien jaar na Calvijns overlijden verscheen, is zondermeer satanisch.

Jarenlang is dit honen van Gods knecht vanuit Lyon, waar Bolsec ongeveer 1584 overleed, financieel gesteund. Vooral in de omgeving van Genève, en straks, wanneer hij uit Genève wordt verbannen, in heel Zwitserland, doet hij zich voor als een voorkomend, gereformeerd man, die wel grote bezwaren heeft tegen Calvijn en met name tegen zijn leer der praedestinatie. En dan weet hij maar al te goed, bij wie hij gehoor kan vinden! Bolsec wist zelfs vrienden van Calvijn geheel voor zich in te winnen. We denken aan de heer Van Falais, die Calvijn lange tijd tot

zijn beste en meest vertrouwde vrienden heeft gerekend, maar met wie Calvijn in 1555 (eindelijk!) definitief heeft gebroken.

Op 10 oktober 1551 zou de Geneefse predikant Du Jussy een voorlezing houden over Joh. 8:47: „Die uit God is, hoort de woorden Gods; daarom hoort gijlieden niet, omdat gij uit God niet zijt.” Calvijn was op deze voorlezingen zeer gesteld. Ze werden gehouden in een eenvoudig kerkgebouw met één schip, dat zeer geschikt was voor dergelijke samenkomsten. Alle predikanten waren daar aanwezig. De hoorders, meest belijdende leden van de gemeente, maar ook belangstellenden, mochten daar komen en na de lezing vragen stellen.

Calvijn, die de leiding had van zo'n zogenaamde congregatie, gaf de tekst op. Telkens weer een andere predikant moest deze „behandelen”.

Vrijdagsmorgens om zeven uur werd week na week deze samenkomst belegd. Na afloop trok Calvijn zich dan met zijn collega's terug om verder over hetgeen gesproken was te onderhandelen. Deze morgen kwam Calvijn later.

De lezing was gehouden en de eerste, die het woord vroeg, was... Bolsec!

Bolsec wist, dat met name Farel Joh. 8:47 had gekozen als uitgangspunt voor de leer der praedestinatie. Hij was Farel daarop al eerder aangevallen. Bolsec, die zich terdege had voorbereid, hield een lange redevoering.

Terwijl hij bezig was, kwam Calvijn binnen.

Daar stond, onverwacht, de man, die hem al wel twintig jaar in woord en geschrift had belasterd, voor hem.

Onmiddellijk nadat Bolsec zijn weerlegging van de leer der praedestinatie had beeindigd, nam Calvijn het woord. Uit z'n hoofd. Beza schrijft later, dat Calvijns woorden verpletterend waren. Een heftig debat volgde.

Een tumult ontstond, met name door Bolsecs beledigingen.

Er kwam een politiemann binnen, die Bolsec arresteerde en gevangen nam.

's Middags vergaderden de predikanten, waaronder ook ambtsdragers uit de omgeving.

Dezelfde middag werd Bolsec door de rechters onder verhoor genomen.

Zoals dit ook het geval zou zijn met de gang van zaken rondom Servet, die door de Raad van Genève moest worden beoordeeld, ging het ook met de zaak-Bolsec. Aan de Raden en predikanten collega's van de zwitserse-protestantse kantons (de „eedgenoten”)

werd deze zaak ter beoordeling voorgelegd. En gevraagd werd om een (gunstig) advies.

We laten hier volgen een uitvoerige brief, ondertekend door niet minder dan twaalf predikanten uit Genève en directe omgeving aan de predikanten te Zürich, gedateerd 14 november 1551.

Er leeft hier een zekere Jérôme (Bolsec. K.), die, nadat hij zijn monnikspij heeft afgeworpen, één van de rondtrekkende artsen is, die zich door leugen en bedrog zulk een brutaliteit verwerven, dat hun leugenleer tegen alle risico's in, snel verbreid is.

Al acht maanden geleden heeft hij getracht, in een samenkomst van onze kerk, die voor ieder toegankelijk is, de leer van de praedestinatie, die wij naar Gods Woord aannemen en met u leren, aan het wankelen te brengen.

Toen werd deze boze mens met zoveel mogelijk matiging tot rust gebracht.

Sindsdien heeft hij zich er op toegelegd, overal er op aan te werken, juist eenvoudigen van dit geloofsartikel af te brengen.

Pas nog heeft hij met open muil zijn gift uitgespuwd.

Want toen, naar ons gebruik, een van onze broeders de tekst uit het Johannes-evangelie verklaarde (Joh. 8:47) en zeide, dat, wie niet uit de Geest Gods wedergeboren is, God hardnekkig wederstreeft tot het einde toe, omdat gehoorzaamheid een bijzonder geschenk van God is, dat Hij slechts Zijn uitverkorenen waardig keurt, stond deze kwasterige knaap op en zei, dat deze valse, goddeloze mening, die destijds door Lorenzo Valla naar voren was gebracht: Gods wil is de oorzaak van alle dingen, nu in onze eeuw weer is opgedoken. Daardoor werden de zonden en de schuld van allen, die kwaad doen, aan God toegeschreven en wordt God van tyrannieke willekeur verdacht; op dezelfde manier als de antieke dichters dit van Jupiter in hun fabels beweerden.

Zo kwam deze man op een ander punt, namelijk, dat de mensen niet dáárom tot de zaligheid komen omdat ze uitverkoren zijn, neen, ze worden verkoren, omdat ze geloven. Niemand wordt verworpen op grond van Gods besluit. Alleen zij worden verworpen, die zichzelf aan de algemene verkiezing onttrekken.

Bij de behandeling van de zaak stortte hij veel grove schimpende woorden over ons uit.

Het hoofd van de stedelijke politie beval hem naar de gevangenis te brengen, toen hij dit alles aanhoorde; in het bijzon-

der, omdat hij het volk ophitste, dat het zich niet door ons moest laten bedriegen.

Het onderzoek van deze zaak is nu in handen van de Raad.

Door de Raad gehoord, volhardde hij met even grote hardnekkigheid als brutaliteit bij zijn dwalingen.

Omdat hij er zich op beroemde, dat er in andere kerken vele predikanten zijn, die aan zijn zijde staan, hebben wij de Raad verzocht, dat hij omtrent deze zaak geen uitspraak zou doen, alvorens uit een advies van uw kerk blijkt, dat deze opschepende kerel op onware wijze uw zienswijze als voorwendsel misbruikt.

Aanvankelijk voelde hij (Bolsec) zich hierdoor beschaamd. Hij wees het oordeel van de kerken wel niet af, maar toch begon hij met hatelijkheden, omdat het hem verdacht voorkwam (uw advies te vragen. K.) vanwege uw vriendschappelijke verhouding tegenover onze broeder Calvijn.

De Raad besloot echter, op ons verzoek in te zullen gaan en uw mening te vragen.

Daar kwam nog bij, dat Bolsec ook uw kerk in de zaak betrok. Want met name verdoemde hij Zwingli; maar van Bullinger beweerde hij, dat deze zijn mening was toegedaan.

Ook onder de predikanten uit het gebied van Bern trachtte hij op sluwe wijze tweedracht te veroorzaken.

Nu wensen wij onze kerk zó van deze pest te reinigen, dat zij niet, bij ons verdreven, de burens schade doet.

Hoezeer het ook voor ons van groot belang en tot bevordering van de algemene rust is, dat de leer, die wij belijden, uw toestemming ontvangt, hebben wij toch geen reden, u in vele bewoordingen om trouwe bijstand te vragen. De Institutie van onze broeder Calvijn is u niet onbekend. Daartegen is met name de aanval van Bolsec gericht.

Hoe eerbiedig en nuchter Calvijn daarin van het verborgen raadsbesluit spreekt, behoeven we u niet aan te tonen, omdat het boek dit zelf rijkelijk genoeg bewijst.

Ook lezen wij niets, dan wat ons in het Woord Gods geopenbaard is en dat ook in uw kerk, sedert het licht van het Evangelie weer verschenen is, geëerbiedigd wordt.

Daarover bestaat tussen ons geen verschil, dat wij gerechtvaardigd worden door het geloof. Maar daarin openbaart zich eerst de vaste grond van Gods barmhartigheid, dat wij door het geloof de vrucht daarvan leren kennen, dat de Heere ons aanneemt uit vrije genade. Dát de Heere ons echter aanneemt, vloeit voort uit Zijn eeuwige verkiezing.

Deze bedrieger evenwel laat het voorkomen, alsof de verkie-

zing afhangt van het geloof en dat het geloof zelf zowel stamt uit eigen streven als uit goddelijke ingeving.

Onbetwistbaar is ook weer, dat de ondergang van de mensen toe te schrijven is aan hun eigen boosheid. Maar in de verworpenen, aan wie God naar Zijn geheim raadsbesluit voorbij gaat en hen verlaat, hebben we een duidelijk bewijs van onze geringheid tegenover Gods grootheid.

Jérôme (Bolsec) echter staat niet toe en wil er niet van weten, dat God iets doen kan, waaromtrent de oorzaak niet duidelijk is voor ons.

Tenslotte staat het voor ons vast, dat men God niet mag aanzien, deel te hebben aan de menselijke zondelast en dat nooit op een of andere wijze het woord „zonde” met Hem in betrekking gebracht kan worden.

Dat neemt echter niet weg, dat de Heere naar Zijn wonderlijk en niet te doorgronden raadsbesluit door de satan en de verworpenen als instrumenten van Zijn toorn de macht Zijns arms bewijst en spoedig de Zijnen opvoedt, spoedig Zijn vijanden straft, zoals zij het verdienen.

Deze onheilige snaak echter declameert, dat God in de schuld wordt ingetrokken, wanneer wij belijden, dat Zijn voorzienigheid over alle dingen gaat.

Tenslotte wil hij niet weten van iedere vorm van onderscheid tussen die diepere verborgen oorzaken en de aanwijsbare oorzaken. Daarom wil hij de plagen van de vrome Job niet erkennen als het werk des Heeren. Dan, zegt hij, is God schuldig met de duivel, met de chaldeeën en de sabeërs. (Job 1).

Dat nu, naar onze wederzijdse verbinding, het u niet te veel moeite zij, door een schriftelijke instemming de leer van Christus te ondersteunen en te bevestigen; zij wordt door de laster van een boze ledigganger aangegrepen.

Omdat we vast er op vertrouwen, dat u dit gaarne en vrijwillig doet, behoeven wij niet met angstige en dringende smeekbeden tot u te spreken.

Wij zijn onzerzijds, wanneer u ooit hulp nodig hebt, tot iedere liefdedienst gaarne bereid.

Vaartwel, beste, zeer geeerde broeders!

De Heere leide u door Zijn Geest, zegene uw arbeid en behoede uw kerk.

Uw broeders en collega's (en dan volgen twaalf handtekeningen; de eerste Johannes Calvijn).

De gevraagde adviezen kwamen in de loop van oktober-november

1551 binnen met betrekking tot de zaak-Bolsec.

Ook al had de Raad van Genève nog speciale gezanten naar Bazel, Bern en Zürich gezonden om de noodzaak, Bolsec te verhinderen, door te gaan met zijn verwoestend optreden in de kerk des Heeren, de binnengekomen adviezen waren, zowel wat de persoon van Bolsec betreft, als de beoordeling van zijn verderfelijke leer, bijzonder vaag en terughoudend.

Aan zijn collega's in Neuchâtel schrijft Calvijn, diep teleurgesteld in het begin van december 1551:

We moesten opnieuw ervaren, hoe weinig hulp wij van Bazel ontvangen.

Myconius (de zwingliaans gezinde predikant te Bazel. K.) roert wel juist, maar heel koel, het een en ander aan, maar brengt de zaak beslist niet voorwaarts en schijnt door zijn terughoudendheid de lof der wijsheid binnen te willen slepen. Sulzer (luthers predikant in Bazel. K.) schrijft ook zo, alsof hij daarmee genoeg had gedaan.

Kort tevoren had de Raad nog zijn eigen boden naar Bazel gezonden. Ik vreesde al, dat ze hetzelfde liedje zouden zingen. Zouden die van Zürich en van Bern moediger voor de dag komen, dan doet ons het antwoord van Bazel niet zoveel kwaad. Alles gaat er om, dat de bedrieger (Bolsec. K.) niet in het gebied van Bern wordt toegelaten.

Over De Falais erger ik me zó, dat ik nauwelijks aanhoren kan degenen, die mij wijzen op zijn mildheid.

We weten reeds, dat één van Calvijns intiemste vrienden, De Falais, de zijde van Bolsec had gekozen en aan de Raad van Genève ten gunste van zijn arts (Bolsec) een aanbeveling had verzonden. Bern antwoordde met een bevel, dat de predikanten in heel Waadtland zich niet met het geval-Bolsec mochten bemoeien.

En Zürich?

We lezen in een brief aan Farel, gedateerd 8 december 1551.

Ik heb me pas geleden over die van Bazel beklagd, maar nu verdienen ze nog lof boven die van Zürich. Lieve Farel, ik kan u nauwelijks zeggen, hoe me dit gebrek aan fatsoen ergert. Moet dan onder ons minder vriendelijk elkaar trouw bewijzen zijn dan onder de dieren des wouds?

Het zou zeker geen schade aanrichten, wanneer we maar niet van rondom omgeven waren door vijanden.

Wanneer evenwel nu drie of vier kerken, die met elkaar in het

nauw gedreven worden, onder elkaar geen waardering voor elkander hebben, dan is dat toch wel bijzonder wonderlijk en verbazingwekkend.

Meer dan smadelijk is het echter, dat edicten (bevellschriften van Bern. K.) uitgevaardigd worden, waarin alle broeders uit onze omgeving wordt verboden, ook naar iets met ons te maken te willen hebben. De predikanten worden hier niet persoonlijk van verwittigd, maar de Raad (van Bern. K.) heeft zich er mee ingelaten en heeft tot grotere smaad een vergadering met de landvoogd laten uitschrijven, waar aan genoemde predikanten mededelingen zouden worden gedaan. Wanneer u het gezamenlijke antwoord van de zürichers mishaagt, weet wel, dat, hetgeen Bullinger mij persoonlijk schreef, niet beter is.

Maar u kunt dat beter beoordelen, wanneer u zijn schrijven zelf leest.

Wanneer hij zo hoogmoedig onze grote noden veracht, behoef ik me – dat is toch billijk? – ook niet om zijn kleinigheden te bekommeren.

Neem me dus niet kwalijk, wanneer uw wens, het boek van Bullinger te vertalen, niet vervuld wordt.

Dat was 8 december 1551 de toestand met betrekking de ernstige aanval, die Bolsec had ondernomen binnen Genève tegen de persoon van Calvijn, die hij haatte en tegen de kern van de leer der waarheid: de praedestinatatie. De slappe reactie van Bazel en Zürich op deze aanvallen en de vijandige, afwijzende houding van het machtige Bern heeft toch de Raad van Genève er niet van weerhouden, op 22 december 1551 het vonnis te vellen: Jérôme Bolsec wordt op staande voet „voor eeuwig” uit Genève verbannen op straffe van geseling.

Dat was wel een wonder, gezien het feit, dat de meerderheid van de Raad anti-Calvijn was en de voornaamste libertijnen uit haat tegen Calvijn Bolsecs zijde hadden gekozen.

In dezelfde tijd was de leer der praedestinatatie, zoals Calvijn deze had beleden in zijn Institutie, ook fel bestreden door een nederlandse roomse theoloog, Pighius (Pigge), die Calvijn meegeemaakt had op verschillende godsdienstgesprekken en met wie hij destijds fel in debat was geweest.

Uit erkentelijkheid voor de fiere houding van de Raad van Genève heeft Calvijn een boek, waarin de leer der praedestinatatie tegen deze theoloog wordt verdedigd, opgedragen aan deze Raad met een uitvoerig begeleidend schrijven.

Hoezeer het Calvijn de zuivere leer der waarheid naar Schrift en

belijdenis, met name ook wat betreft de leer der praedestinatatie, ter harte ging, blijkte wel uit het volgende:

a. Hij schrijft bovengenoemd verdedigingsgeschrift tegen Pighius, draagt het op aan de Raad van Genève en stelt voor, dit geschrift binnen de kerken der Reformatie te verheffen tot een belijdenisgeschrift. Men noemde zo'n stuk een consensus, een belijdenis van onderlinge overeenstemming van gevoelens omtrent een bepaald leerstuk.

b. Aan Bullinger te Zürich schrijft Calvijn in januari 1552 een lange brief, waarin hij hem wijst op zijn zeer teleurstellende houding in de zaak Bolsec en waarin hij nog eens de leer der Reformatie verdedigt.

c. Hetzelfde doet Calvijn in een brief, eveneens van januari 1552, ten aanzien van de terughoudende opstelling van de predikanten te Bazel.

d. De zeer geziene predikant te Neuchâtel, Christoffel Fabri, had een andere zienswijze op de leer der praedestinatatie. In een brief, die we hier laten volgen, legt Calvijn zijn collega de zuivere, Bijbelse leer omtrent dit leerstuk voor.

Hoe belangrijk ook, we zouden veel te uitvoerig worden, wanneer we alle brieven, aan dit belangrijke onderwerp gewijd, u zouden voorleggen.

De brief aan Fabri is ook voor onze tijd hoogst belangrijk. Een deel daarvan luidt als volgt:

Maar u, lieve Christoffel, bedriegt zich zeer, wanneer u meent, dat het eeuwige raadsbesluit zo uitgelegd moet worden, dat de Heere wel enigen tot de zaligheid verkoren heeft, maar niemand bestemd heeft tot de verdoemenis. Want wanneer Hij er enigen verkiest, dan volgt daar toch zeker uit, dat niet allen uitverkoren zijn. Wat moeten we nu anders van diegenen zeggen, die niet uitverkoren zijn, dan dat zij dan aan zichzelf worden overgelaten tot het verderf?

Er moet een anderzijdse betrekking bestaan tussen verworpenen en uitverkorenen.

Jérôme Bolsec beweert wel, dat een bepaald aantal mensen door God uitverkoren is, maar wanneer men hierop dieper ingaat met hem, moet hij dit wel uitbreiden tot alle mensen. Want hij zegt duidelijk, dat de genade gelijkmatig wordt aangeboden aan allen en dat deze genade in hen werkzaam is tot de zaligheid.

Dat de één die genade aanneemt en de ander haar afwijst, dit onderscheid vindt zijn oorzaak volgens Bolsec in de vrije wil van die enkelen, die de roeping van Gods wege uit eigen be-

weging volgen. Hij zegt zelfs, dat allen zo met een vrije wil zijn toegerust, dat allen de mogelijkheid gegeven is, de zaligheid te verkrijgen.

U ziet, dat zo de gehele leer der praedestinatie tot in de grond toe wordt aangetast en dat de vrije wil die functie wordt toegekend, dat zij voor ons althans voor een deel de zaligheid verwerft.

Meer dan belachelijk echter is, dat Bolsec de vrije wil leert en zich inzet voor het woord „verdiensden”. Want wanneer iemand in dier voege tot Gods kinderen gerekend wordt, omdat hij zich aanpast aan de hem aangeboden genade, hoe kan men hem dan een verdienste daarbij ontzeggen?

Dat Bolsec deze gezindheid koestert, of beter, dat hij verstrikt is in deze waan, heeft hij al vroeger vertoond; maar hij kwam er nu tegenover ons opnieuw mee voor de dag.

Toen hij voor onze congregatie werd geroepen, bereikte hij met zijn scherpe redeneringen niet anders, dan dat ik hem uit zijn schuilhoeken in het licht bracht.

Behalve de vijftien dienaren des Woord waren nog andere getuigen daarbij aanwezig.

Ze weten allen, dat, als hij ook maar een vonkje schaamte gevoel in zich had gehad, hij direkt tot zijn verstand had moeten komen. Maar ten eerste speelde hij met jongensachtige haterlijkheden.

Toen hij reeds na een paar woorden zich in het nauw gedreven gevoelde, wierp hij alle schaamte van zich. Hij loochende plotseling, wat hij eerder twee of driekeer toegegeven had, en wat hij tevoren geloochend had, gaf hij nu weer toe. Hij begon te twifelen aan zijn eigen principiële beweringen, stapte daar zelfs geheel van af. Zonder enige vaste lijn draaide hij steeds in hetzelfde kringetje rond. Hij kon ook beslist niet anders. Want wanneer we niet belijden, dat, wie tot Christus komt, door de Vader getrokken is (Joh. 6:44) en dat dit de bijzondere werking van de Heilige Geest is in de uitverkorenen (te trekken tot Christus. K.), dan moeten, of allen zonder onderscheid uitverkoren zijn, of de oorzaak van de verkiezing moet liggen in ieders persoonlijke verdiensten. Wanneer het begin der verwerping eerst toegekend wordt aan de stijfhoofdigheid van de mens, die niet beantwoorden wil aan de roeping Gods, dan volgt daaruit, dat door God niets is besloten, maar dat Zijn raadsbesluit ten aanzien van de mens—op—zich onbestemd is.

Bolsec leert wel, dat alle mensen van nature verdorven zijn, maar zegt daarbij, dat evenwel Gods genade aan allen wordt

aangeboden tot verbetering van de aangeboren verdorvenheid.

Nu beweert hij, dat enkelen, krachtens de aansporing van hun vrije wil, toegeven om tot die verbetering te komen, waardoor zij werkzaam worden; anderen echter wijzen deze verbetering af krachtens dezelfde vrije wil en worden daardoor in dubbele mate verhard. Daaruit leidt hij dan de door hem uitgevonden verwerping af.

Wie ziet hier niet, dat Gods raadsbesluit dan in orde onder de menselijke wil komt te staan?

Ik weet niet, welke finesses u in zo'n smakeloosheid meent te moeten ontdekken.

Wanneer ik iets mag verstaan van de goddelijke dingen, dan bevind ik dit als nog dwazer en botter dan wat de papisten leren. (met hun semi-pelagianisme. K.).

Wanneer de vrucht van de verkiezing een goede, rechte wil in de (wedergeboren) mens is, dan volgt daaruit, dat de verworpenen met al de verdorvenheid van hun ziel tot het kwade gedreven worden.

Ook Paulus, wanneer hij zegt: „Zo ontfermt Hij Zich dan, diens Hij wil, en verhardt die Hij wil,” (Rom. 9:18), schrijft de verworpenen geen wil toe, die op zich werkzaam zou zijn, maar hij leert, dat het alléén voortvloeit uit Gods barmhartigheid, wanneer Gods uitverkorenen beginnen het goede te willen en te wandelen naar Zijn gebod, terwijl zij tevoren van alle rechtschapenheid ontbloot waren.

Laat men er toch mee ophouden, de bron in de eerste oorzaak van de scheiding tussen verkorenen en verworpenen te zoeken in de menselijke wil, wanneer men Gods keuze nog hier of daar ruimte laten wil...

We kunnen niet nalaten, toch iets over te nemen van wat Calvijn in zijn opdrachtsbrief aan de Raad van Genève schrijft.

U weet wel bij het geschrift tegen de roomse theoloog Phigius. Die opdracht is geschreven op 1 januari 1552, een week, nadat Bolsec uit Genève werd verbannen.

Vanwaar komt het geloof?

De Schrift spreekt overal uit, dat God Zijn Zoon geeft aan hen, die de Zijnen zijn; dat de Heere roept, die Hij verkoren heeft en door Zijn Geest laat wedergeboren worden. Hen heeft Hij aangenomen als Zijn kinderen. En ook, dat die mensen geloven, die Hij innerlijk Zelf geleerd heeft en aan wie Hij de macht van Zijn arm heeft geopenbaard.

Ieder nu, die vasthoudt, dat het geloof een pand is van de aan-neming uit genade, die belijdt ook, dat het geloof alleen voortvloeit uit de bron van de eeuwige verkiezing.

En toch behoeven we onze heilszekerheid niet te zoeken in het verborgen raadsbesluit Gods. In Christus is ons een leven geopenbaard, dat niet slechts in het Evangelie ons voor ogen wordt gesteld, maar dat zich aan ons aanbiedt tot onze eeu-wige winst. Op deze spiegel zij de blik des geloofs gericht. Men begere niet, daar in te dringen, waar geen toegang is. Dat is de weg, die Gods kinderen bewandelen moeten, opdat ze niet hoger vliegen, dan recht is, en ook niet in een laby-rinth terechtkomen, dat dieper is, dan men wel zou wensen. En zoals er nu geen andere deur leidt naar het hemelrijk, dan het geloof in Christus, dan voor hen, die tevreden zijn met de klare beloften van het Evangelie, is het een al te grote onont-vankelijkheid, wanneer we niet erkennen, dat het God is, Die onze ogen geopend heeft, omdat Hij ons heeft uitverkoren, gelovigen te zijn, éér wij ontvangen waren in de moeder-schoot.

Binnen Genève heeft de affaire met Bolsec nog een nare nasleep gehad. Een jongeman uit Genève, Trolliet, wilde graag predikant worden. Maar hij werd op goede gronden afgewezen. De Raad van Genève, die hem wel goed gezind was, benoemde Trolliet tot stadssecretaris. In die functie liet men hem Calvijns geschriften le-zen, die vóór de uitgave er van, de goedkeuring van de Raad nodig hadden.

Trolliet vond daar het een en ander in, dat volgens hem nog niet juist was. Besmet als hij was met de ketterijen van Bolsec maakte hij alom, tot in de herbergen, bezwaren tegen Calvijn en diens leer. En tenslotte kwam dit geroddel als aanklacht voor de Raad. Wat Calvijn vooral tot aanstoot was, Trolliet beriep zich op uitlatin-gen van Melanchton.

Trolliet klaagde, tegenover de tegen hem ingebrachte klachten in, Calvijn aan, als zou deze God zien als de Auteur van de zonde.

In oktober 1552 heeft Calvijn in een uitvoerig schrijven aan de Raad deze zaak rechtgezet. (En dit alles temidden van de steeds feller wordende aanvallen van de libertijnen op de persoon van Calvijn!!!).

Bolsec is buiten Genève, vooral vanuit Bern, waar men hem in be-scherming nam, voortgegaan met het bestrijden van de reine leer der waarheid naar Schrift en belijdenis. Telkens zijn er predikan-ten, die overhellen naar zijn verderfelijke leer. En Calvijn houdt niet op, hen terecht te wijzen vanuit de Heilige Schrift.

We weten reeds, dat Bolsec, die later weer in de schoot der roomse kerk is teruggekeerd en zich in Lyon heeft gevestigd, waar zijn be-schermheer, de aartsbisschop woonde, is voortgegaan tot lang na Calvijns overlijden, met de grofste en gemeenste laster over zijn gezworen vijand uit te gieten. En tot op deze dag vindt Bolsec ge-hoor! Het onkruid, dat hij zaaide op de akker van de kerken der re-formatie, tiert nog welig voort.

Hoofdstuk III

De strijd voor de reine, orthodoxe leer naar Schrift en belijdenis met de lutheranen.

1. Over het sacrament van de Doop. (8 mei 1544).

In Montbéliard, een stadje, dat behoorde bij het lutherse Württemberg, was naast de lutherse kerk een grote gemeente van franse vluchtelingen ontstaan. De verhouding tussen de lutherse kerk en de franse vluchtelingengemeente was van dien aard, dat er telkens moeilijkheden ontstonden, met name over de bediening der sacramenten, die bij de lutheranen nog veel met ceremoniën gepaard ging, welke herinnerden aan de roomse kerk.

De franse predikanten klopten steeds weer bij Calvijn aan. Zo ook over de Heilige Doop, die in de lutherse kerk in tijden van nood ook door een vroedvrouw aan babies bediend werd. En... welke betekenis heeft de Doop?

Calvijn schrijft hierover uitvoerig aan zijn collega's in Montbéliard op 8 mei 1544.

De kinderdoop, bediend door vroedvrouwen, is afkomstig uit de kwade dwaalleer, dat het zieleheil van de kinderen zonder de Doop een verloren zaak is. Want de scholastici (Thomas van Aquino) hebben het zo geleerd, dat het sacrament noodzakelijk is ter zaligheid. Wij weten echter, dat onze zaligheid is gelegen in het verbond met de Heere, waarin we worden opgenomen en verkoren worden tot Zijn volk.

Maar we belijden ook, dat dit verbond wordt verzegeld door de Doop. Maar dan toch alleen zó, dat dit verbond op zich ook zijn vaste waarde heeft, wanneer het uiterlijke teken daar niet aan wordt toegevoegd. Daarom doen zij dus zwaar onrecht aan de belofte Gods, die de ongedoopte kinderen wren uit het Rijk Gods, omdat de Heere deze kinderen de Zijnen heeft genoemd vóór hun geboorte.

Het is wèl zo, dat diegenen, die in dit opzicht bezet zijn met dit bijgeloof, uit de Doop een magische tovenarij maken.

Christus heeft Zelf gesproken van de wedergeboorte uit water en Geest.

Vandaar dat dit bijgeloof ontstaat uit een soortgelijk onverstand.

Enkele oud-vaders verstaan onder het woord „water” in deze tekst het afsterven van de oude mens. Anderen willen het opvatten als een beeld.

Ik neem het heel eenvoudig zo op, dat hier water en Geest

zien op hetzelfde. In deze zin: Wij moeten wedergeboren worden uit de Geest. De Heilige Geest werkt, evenals het water, tot onze reiniging. Evenals op een andere plaats sprake is van Geest en vuur.

Overigens, ook als we toegeven, dat in deze tekst over de Doop gesproken wordt, wie kan daarom dan de zaligheid vastknopen aan de waterdoop?

Het staat immers geheel vast, dat men vroeger de Doop niet zo in gebruik heeft gehad. Dat heiligen en kinderen der heiligen zonder haar heengingen.

En zelfs de ergste papisten hebben de noodwendigheid van de Doop bij de martelaren toegelaten, bij wie men de bloeddoop in de plaats van de waterdoop liet gelden.

Daarom is het een geheel zuivere leer, dat door de soevereine genade Gods de kinderen der gelovigen zijn opgenomen in Gods heilverbond en dat de Heere dat betuigd heeft in de belofte: Ik ben de God van uw zaad.

Met deze belofte moeten we ons toch tevreden stellen.

Het zegel van deze belofte is weliswaar de Doop, maar dan wel zo, dat de belofte op zich ook voldoende is, wanneer tijd of plaats niet aanwezig zijn, om het zegel daaraan toe te voegen.

Maar we moeten er wel aan denken, dat de Doop aan Gods kerk is opgedragen en dat de bediening van de Doop verbonden is aan de dienst des Woords. Wie dit overdraagt aan vrouwen, scheidt, wat God samengevoegd heeft.

Want aan wie, vraag ik u, werd bevolen: Gaat heen en doopt? Toch aan hen, aan wie reeds de volmacht en het ambt om te leren was toebetrouwd.

Want dat zij, naar ik verneem, deze beide geboden uit elkaar rukken, is toch kinderachtig en belachelijk. Dan stel ik vast, dat de vroedvrouwendoop een goddeloze ontwijding is van de kinderdoop.

Ziet dus wel toe, lieve broeders, dat Gods heilige sacramenten, die Hij door een vast gebod u toebetrouwd heeft, niet onder uw handen bezoedeld worden, opdat u eenmaal reenschap kunt afleggen, daarom of u het reine gebruik der sacramenten eerder tot bloedens toe hebt verdedigd, of dat u ze op een of andere wijze liet vervalsen.

Zo'n standvastigheid kan weliswaar niet zonder gevaren zijn. Maar dan moge u het beroemde woord van Cyprianus vast en diep in uw hart ingegraven zijn: „De knechten des Heeren, die getrouw Zijn gebod gehoorzamen, kunnen wel gedood, maar niet overwonnen worden.”

Zo ver is het bij u nog niet gekomen; des te ijveriger moet u er voor zorgen, dat u alleen al door traagheid en door verraad tegenover de waarheid Gods uw ambt niet maakt tot een bespottig voor de duivel.

U vraagt, wat u dan moet doen?

Het lijkt mij het beste, dat u uw vorst (de hertog van Württemberg. K.) vraagt om verontschuldiging (dat u, zoals van u geëist wordt, de Doop door vroedvrouwen in geval van nood niet kunt toelaten. K.).

Maar hij moge toch niet uw geweten dwingen tot iets, wat u niet verantwoorden kunt. Legt hem de redenen voor, die u verhinderen, hem te gehoorzamen. In het uiterste geval, als hij dan nog niet iets milder wordt, valt dan terug op het woord van Petrus: Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen (Hand. 5:29).

Het is wel zeer boeiend, dit alles te lezen, omdat we hier (1544) als het ware staan bij de bron waaruit onze belijdenisgeschriften ontstaan zijn. Tevens is het uiteraard heel goed te verstaan, dat Calvijn in zijn Institutie, die hij na haar eerste verschijnen in 1536 tot haar laatste bewerking in 1559 steeds heeft bijgewerkt, ook deze zaken ter sprake brengt. Soms zeer uitvoerig. Zo komt het dopen door anderen dan de dienaren des Woords ter sprake in de Institutie, Boek IV, hoofdstuk XV, art. 20-22. De moeite waard om na te lezen!

Tevens begrijpen we nu, van welk een groot belang deze Institutie, die zowel in het Frans als in het Latijn was uitgegeven en al spoedig in andere talen werd vertaald, geweest is voor het kerkelijk leven van die tijd.

Wij hebben hier voor ons liggen de nederlandse uitgave, uit „de Latijnsche en Fransosische sprake ghetrouwelick verduyschet, door Caroli Agricole, Leeraar der Ghemeente tot Rijnsburgh.” anno 1610. En deze uitgave is ook al „opnieu overghesien ende ghebetert.” De eerste vertaling van Carolus Agricola verscheen blijkens een aan dit werk toegevoegd schrijven, op 9 juli, anno 1601, dus 17 jaren voor de Nationale Synode te Dordrecht van 1618-1619.

Agricola heeft aan zijn vertaling van de Institutie ook de beroemde brief toegevoegd, die Calvijn in 1547 schreef aan Karel V, die, na zijn overwinning op de protestantse vorsten, op de rijksdag te Spiers (een jaar daarop te Augsburg) kwam met zijn Interim, de verplichte kerkelijke regelingen voor roomse en lutherse kerken.

2. Over het sacrament van het Avondmaal. (10 oktober 1544).

De moeilijkheden, die de franse vluchtelingengemeente te Montbéliard ondervond van de lutherse predikanten aldaar, die de franse predikanten wilden dwingen, bij de bediening van de sacramenten de lutherse leer en liturgie aan te houden, gaven Calvijn de gelegenheid, deze verontrustende zaak voor te leggen aan de reformator van Württemberg, Erhard Schnepf. In een schrijven van 10 oktober 1544 beroept Calvijn zich nog eens (hij had dat al eerder gedaan) op deze predikant, die hij in zijn straatsburger periode (1538-1541) had leren kennen op de godsdienstgesprekken te Frankfort, Hageneau en Worms.

Calvijn vraagt Schnepf te willen bemiddelen in de kwestie-Montbéliard, waar de lutherse predikant Engelmann (ook wel Angelander) de gereformeerde collega's wilde dwingen om de opvattingen van Luther over te nemen.

Al eerder had dit een gunstig resultaat gehad, maar na vier maanden wordt het de „bescheiden, rustige en vredelievende” franse collega's weer heel moeilijk gemaakt. Het liep toen over de vraag: Delen ook de ongelovigen in het Avondmaal, in het lichaam van Christus? Hebben zij daar ook deel aan?

De lutheranen moesten, gezien hun leer der consubstantiatie (Christus is lichamelijk in het brood in de bediening van het Avondmaal aanwezig) op deze vragen wel bevestigend antwoorden.

Calvijn schrijft hierover:

Ik geloof, dat men in ieder geval aan deze stelling, die niet bestreden kan worden, moet vasthouden, dat het sacrament, wie ook de schenker of ontvanger van het sacrament moge zijn, door diens zondig bestaan noch in zijn wezen, noch in zijn werkzaamheid iets inboet. (We komen daar, liggend midden in de dood. K.). Daarom zie ik dit als vaststaand, dat in het Avondmaal het lichaam van Christus (afgebeeld in het brood. K.) de waardigen en eveneens de onwaardigen toegevoerd wordt.

Daarentegen ben ik er niet van te overtuigen, dat ook de ongelovigen Hem zó ontvangen, dat zij daardoor de gemeenschap met Christus deelachtig worden.

Ik denk, dat deze overtuiging niet afwijkt van de uwe. Want willen wij niet Christus en Zijn Geest van elkander scheiden, dan zouden wij diegenen, die beslist ontbloot zijn van Zijn Geest moeten aanzien als mensen, die deel hebben aan het lichaam van Christus. Wanneer dus niemand Christus aanne-

men kan, die niet ook Zijn Geest aanneemt, wat moet men dan van de ongelovigen denken, die niet alleen de Geest van Christus de weg versperren, maar zelfs in het geheel niets van Hem willen weten?

Maar wanneer we nu eens aannemen, dat wij het daarover niet in alles eens zijn, is dan deze hele kwestie niet toch van deze aard, dat men ze tot groter nut beter kan laten rusten, dan dat men ze tevoorschijn haalt om daarover juist te gaan twisten?

Ik vraag u, wat gaat het dan de gemeente aan, of het lichaam van Christus ook door de ongelovigen gegeten wordt?...

Waartoe dit dispuut, als slechts dit vaststaat, dat het sacrament naar zijn wezen en werken niets verliest door de boosheid van de ongelovigen, afgezien er van, dat niets doordringt tot hun ziel, omdat hen de toegang gesloten is?

Wanneer we het hierover eens zijn, dan denk ik: heeft het dan zin over allerlei stekelige, ingewikkelde vragen lawaai te maken?

U bemerkt wel, dat Calvijn de consubstantiatieleer van Luther, die meebracht, dat ook onbekeerde mensen in de bediening van het Avondmaal deel hebben aan het lichaam van Christus, dat in het brood tegenwoordig is, niet te sprake brengt. Calvijn moest heel voorzichtig zijn, wilde hij in Montbéliard nog niet meer stukken maken. Hij laat maar even de kwestie, dat ongelovigen geen deel mogen hebben aan de bediening van het Avondmaal, omdat ze geen deel hebben aan de gemeenschap aan Christus door de wedergeboorte door Geest en Woord en dus buiten Christus staan, geen aanspraak mogen en kunnen maken op de beloften, die in het Avondmaal betekend en verzegeld worden, buiten beschouwing. In de Institutie bespreekt Calvijn wèl zeer uitvoerig over deze zaak. Boek IV, hfst. 14,7.

3. *In de strijd over de sacramenten valt niet te bemiddelen.*
(10 oktober 1544).

We hebben al eerder gezien, dat Luther in 1544 weer eens de zwinglianen fel aanviel in zijn geschrift: „Korte belijdenis over het Avondmaal.”

Bucer uit Straatsburg had alle mogelijke moeite gedaan om te bemiddelen. Samen met Melancton had hij een stuk opgesteld (de Wittenberger Concordia), dat dienen moest om de kloof tussen lutheranen en zwinglianen te overbruggen. In Bern en in Zürich echter liepen Bucers bemiddelingspogingen op niets uit. Zeker niet,

toen Luther kwam met het zoëven genoemde geschrift. Het was dus vergeefs geweest, dat de zwingliaanse leider, Bullinger, had getracht, Luther wat gunstiger te stemmen, door het weer te schrijven en enkele van zijn geschriften toe te zenden.

De zürichers waren verbluft en boos.

Wat zouden ze Luther antwoorden?

Calvijn schrijft aan Farel op 10 oktober 1544:

U raadde mij pas geleden aan, naar Zürich te reizen om de broeders daar tot vrede te vermanen. Ik zie niet in, wat dat voor nut kan hebben. Ten eerste weet ik helemaal niet, wat ze voor onbehoorlijks gedaan hebben, omdat ik noch hun boeken, noch hun brieven gelezen heb, om welke Luther zo in toorn ontbrand is.

Ik heb het antwoord wel reeds in handen, dat ik ten dele van u ontving. Zij zullen die buitengewone lijdzaamheid betrachten, waarmede ze tot dusver getracht hebben, Luther mild te stemmen. Bullinger heeft namelijk een paar maanden geleden, toen hij zich tegenover mij over Luthers grofheid klaagde, zijn en zijner broeders zachtmoedigheid op buitengewone wijze betoond.

Ten tweede, ook wanneer ik in Zürich zou komen, welbekend met alles, wat op deze zaak betrekking heeft, en ik dan de zürichers verhinderde, in de toekomst een of andere strijd te beginnen, dan nutte dat helemaal niets. Want het gevaar komt niet van hun kant, maar van Luther. Hij moet gekalmeerd worden. Of moet het de zürichers afgedwongen worden, Luther heel deemoedig om vergeving te vragen? Dan had men veel eerder in de weer moeten zijn en deze intriges niet moeten laten ontstaan. Maar wie van ons had dit kunnen voorzien?

Daarom willen we de Heere aanroepen, Die alleen dit kwaad helen kan. Misschien loopt het uit op een verderfelijke brand. Maar we willen afwachten, wat het einde van dit alles zal zijn.

U weet, dat Calvijn toch aan Bullinger een bewogen brief heeft geschreven, alstublieft verdraagzaam te zijn, gezien Luthers temperament. (26 maart 1544)

Over het geschil in zake het Avondmaal schrijft Calvijn dan:

Wat ik daarover denk, belijd ik eenvoudig en zonder bedrog. Ik maak niets onduidelijk en verberg niets om wille van de mens.

Ik geloof, dat mijn opvatting dat raakt, wat ons in Gods Woord is overgeleverd.

Wel, konden we slechts een halve dag daarover spreken, dan zouden we, naar ik hoop, niet alleen gemakkelijk tot overeenstemming komen, maar ook het eens worden over de formulering.

Intussen moet deze kleine onenigheid ons niet verhinderen, broederlijke vriendschap te onderhouden in de Heere. Dat doe ik en ik heb er vertrouwen in, dat u dat ook zeker zult doen.

Calvijn stak Bullinger, die afgemaakt werd door Luther, voor al wat mooi en lelijk was, de hand toe. Het zou duren tot 1549 aler het kwam tot overeenstemming van gevoelens (= consensus) in zake o.a. de leer van het Heilig Avondmaal: de Consensus Tigurius.

4. *Verheugd over een brief van de lutheraan Veit Dietrich!* (17 maart 1546)

Wat was Calvijn verheugd, toen hij een brief ontving van één van Luthers leerlingen, ja, van Luthers voormalige secretaris en vriend, een predikant uit Neurenberg, Veit Dietrich! Calvijn kende Dietrich van naam. Melancton, één van zijn leermeesters, had zijn naam vaak genoemd.

Er zijn weinig mensen, die Luther zo van nabij hebben gekend als deze Dietrich. En ook Melancton was (dat was nog al wat, gezien diens karakter!) heel openhartig tegenover deze vrome man, die later aan de universiteit te Wittenberg professor was geworden. Om een of andere reden (onenigheid met Luther?) is Dietrich in 1535 plotseling uit Wittenberg vertrokken. (Hij was toen bijna 30 jaar oud). Hij ging naar zijn geboortestad Neurenberg, waar hij al spoedig predikant werd. Daar was ook Osiander predikant, iemand, die op vele punten afweek van de Bijbelse leer der waarheid. (We zullen straks meer van Osiander vernemen. In de Institutie komen we hem ook meerdere malen tegen).

In Neurenberg heeft Dietrich een felle strijd gevoerd voor de afschaffing van allerlei gebruiken, die in de lutherse kerken waren overgenomen van de roomse eredienst. En wanneer de Raad van Neurenberg in 1547, 1548 nog al welwillend staat tegenover het Interim van Karel V (de regeling voor het kerkelijk leven voor rooms en protestant), komt Dietrich met de Raad in conflict.

Van verdriet overleed deze bekwame predikant op 24 maart 1549. Maar nu de bewuste brief van 17 maart 1546. (Jammer dat we de

brief van Dietrich aan Calvijn niet bezitten).

Uw brief was mij des te meer aangenaam, omdat ik het niet gewaagd zou hebben, te hopen, er ooit één van u te ontvangen. Want het was toch aan mij, allereerst u te schrijven en zo pas u aanleiding te geven, mij te schrijven.

Dat u zonder verplichting mij vóór bent geweest, is voor mij een bewijs van uw welwillendheid.

Wilt u echter weten, waarom ik u nooit heb geschreven, dan is dat eerder als schroom dan als traagheid aan te merken.

De zuiverheid van uw gezindheid meen ik wel door en door te kennen. Ook had het getuigenis van Melancton mij geheel vertrouwen ten opzichte van u ingeboezemd. Wanneer daar evenwel geen nauwere bekendheid bijkomt, maken mij deze boze tijden wat bang.

Destemeer dank ben ik u verschuldigd, dat u thans elke bedenking weggenomen hebt.

Dat mijn boekje over het Avondmaal niet bij u verkeerd gevallen is, verheugt me geweldig.

Het werd tien jaar geleden in het frans uitgegeven. Omdat het zonder mijn medeweten door twee mensen in het latijn vertaald werd, heb ik eindelijk goedgevonden, het zo uit te geven, vanzelfsprekend om te verhoeden, dat geen slechtere vertaling er voor in de plaats kwam. De eenvoudige, populaire, op eenvoudige mensen berekende manier van schrijven toont wel aan, wat aanvankelijk mijn bedoeling was. Want in het latijn pleeg ik meer nauwgezet te schrijven.

Toch heb ik er naar gestreefd, mijn gedachten niet alleen getrouw weer te geven en in het kort samen te vatten, maar ook deze helder en klaar te verklaren.

Gelijktijdig verscheen de door mij herziene Institutie voor de tweede keer. Daarin heb ik dezelfde leer (van het Avondmaal. K.) in een andere manier van schrijven, wanneer ik me niet vergis, helderder voorgesteld en ook vaster gefundeerd. Tenslotte heb ik ook nog mijn catechismus laten verschijnen, die er een betrouwbaar, goed getuigenis van aflegt, in welke leer de gemeente door mij onderwezen wordt.

Wilden toch, zoals u zegt, de zürichers zich maar bij deze belijdenis aansluiten! Ik dacht, Luther zou dan ook niet zo onontvankelijk zijn, alsof geen overeenstemming te bereiken zou zijn. Toch wagen de zürichers het tenminste niet, mijn gedachten te bekritisieren. Mij openlijk bij te vallen, daarvoor staat hen in hoofdzaak in de weg, dat ze, geheel ingenomen met de door hen nu eenmaal al zo lange tijd vooropgezette

mening, zo zeer menen te moeten vasthouden aan de onderhen gebruikelijke uitdrukkingen, dat ze niets nieuws durven aan te nemen.

Neemt u echter in aanmerking niet alleen, hoe heerszuchtig bepaalde personen van de tegenpartij de hele wereld willen dwingen, niet alleen tot het overnemen van al hun meningen maar ook hun woordgebruik, ja, hoe grof ze schimpen, welk een lawaai ze maken, dan zult u, gezien uw aangeboren billijkheid en rechtschapenheid, de zürichers vanwege hun scheve zaak zeker niet scherper veroordelen, dan u hun bestrijders doet vanwege hun verkeerd optreden.

De Heere moge ons allen opvoeden door Zijn Geest om de juiste matiging in acht te nemen.

U weet, dat ik niet voor niets klaag. Ik twijfel ook niet, of u beklaagt zich, gezien uw bijzondere vroomheid, evenzeer hierover, zij het stilzwijgend, omdat u niet anders kunt.

Overigens, wat u mij toezegt, daarvan moet u van uw kant ook van mij verzekerd zijn, dat ik jegens u een arbeidzame vriend en broeder ben en steeds zal zijn.

Nu wil ik, mede namens vele anderen, u nog hierom vragen: houd niet op, ijverig te arbeiden, tot u ons de uitleg van het Boek Genesis kunt voorleggen. Want zoals zich Luther werkelijk gelukwensen kan, dat hij zo'n kunstenaar gevonden heeft om zijn werken uit te werken, zo ontdekken ook anderen, hoe veel vruchten het publiceren van deze geschriften draagt.

Maar ik zou toch wel wensen, dat u wat spaarzamer waart met de uitdrukking „sacramentariërs” (scheldnaam voor de zwinglianen. K.), omdat ik zie, dat veel mensen juist daardoor verbitterd worden, van wie men anders zou mogen verwachten, dat ze te winnen waren voor een zekere overeenstemming van gevoelens. Maar het is aan u, te overwegen, wat goed is. Voor mij is het prettig, wanneer u mijn vermaning goed opvat, ook al geeft u er geen gehoor aan.

Calvijn blijkt goed op de hoogte te zijn met de onderlinge verhoudingen tussen de broeders in Wittenberg.

De „kunstenaar”, die Luthers werken (meest uit het latijn in het duits vertaald) persklaar maakt, was niemand anders dan Dietrich. Van Dietrich zelf zijn bekend de vele bewogen preken voor de jeugd. Ze zijn ook uitgegeven.

Met de commentaar op het Boek Genesis bedoelt Calvijn een bewerking van Luthers commentaar, die Dietrich leesbaar maakte voor het „ongeletterde” volk.

We komen in deze brief weer Calvijn tegen in zijn onvermoeide pogingen om lutheranen en zwinglianen te winnen voor zijn Bijbelse leer van het Heilig Avondmaal.

5. *Medeleven met de augsburgse lutheraan Wolfgang Müszlin.*
(21 april 1547)

Müszlin is naast Calvijn en Peter Martijr Vermigli één der meest op de voorgrond tredende vertegenwoordigers geweest van de Reformatie. Calvijn kende hem van de godsdienstgesprekken in Worms (1540) en Regensburg (1541).

In 1537, toen de stad Augsburg pas overging naar de Reformatie (de stad van de rijksdagen!), was Müszlin de eerste, die in de Domkerk aldaar het Evangelie des kruises verkondigde.

De brief, die Calvijn zijn geliefde broeder op 21 april 1547 schreef, heeft betrekking op de glorieuze intocht, die keizer Karel V, nadat hij te Mühlberg de protestantse vorsten verslagen had en de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen had gevangen genomen, hield in Augsburg, waar later in 1548 de rijksdag zou worden gehouden. De Domkerk werd Müszlins gemeente ontnomen. Op bevel van de keizer werden er weer de roomse diensten gehouden, werd de mis bediend, enzovoorts. En de geliefde en zeer geachte predikant, Müszlin, werd door de roomse bevolking met schimp en smaad overloden.

Calvijn schrijft hem:

Zou ik in deze brief alles doornemen, wat onze tijd en wat de huidige wereldtoestand aan stof biedt, ik zou aan geen einde komen. Ook staat me anderszins van alles in de weg om dit zo zeer doornige woud van gebeurtenissen te betreden. Toch wilde ik de jongeman, die zich als bode beschikbaar stelde, niet zonder brief wegsturen, maar u tenminste laten weten, dat ik bij de zo tragische toestand van uw kerk, steeds zoals dit gezien onze vriendschap betaamt, voortdurend aan u gedacht heb.

Ja, direkt al, toen de eerste geruchten kwamen, heeft mij in eerste instantie het gevaar, waarvan u bloot stond, beangstigd. Toen ik dan, niet bij machte u te helpen, naar Zürich vertrok en ik daar Occhino ontmoette (ook een luthers predikant, een vriend van Müszlin. K.), die daar nauwelijks een half uur voor onze ontmoeting was gearriveerd, vergat ik hem en alle anderen, te groeten en vroeg direkt naar mijn lieve Müszlin. Ja, ik moet toegeven, ik was in zoverre bezorgd over uw persoonlijk welzijn, dat ik tegelijk vreesde,

dat u uw gemeente zou moeten verlaten uit nood, zoals dat meest het geval is, wanneer alles hopeloos verloren schijnt of eerder, u zoudt uw kudde moeten verlaten en naar elders vertrekken. Want het is heel moeilijk, in zulk een duisternis te zien, wat het beste is.

Omdat de Heere thans echter, trots de zware beproeving, u en uw collega's verlicht heeft met de Geest der wijsheid en des raads, en uw moed behouden bleef door de Geest der kracht, verheug ik mij, zover dit in deze tijd nog mogelijk is.

Ook dank ik de Heere, dat Hij u veroorloofd heeft, onder iets meer wildere omstandigheden weer te herademen, tot weer een volledig rustige, heldere hemel u overstraalt.

Ondertussen moeten we juist door ervaring leren, dat voor alle tijden geldt, dat de Heere wonderlijk, zonder menselijke hulp, Zijn kerk beschermt. Steunend op dit vertrouwen, willen we dus trachten, door alle moeilijkheden door te dringen, nooit de moed te verliezen, ook niet wanneer alles ons in de steek laat.

Vaarwel, voortreffelijke broeder en van harte geliefde vriend, samen met uw collega's, die ik verzoek, allen, te groeten.

De Heere Jezus zij met u; Hij leide u door Zijn Geest en Hij zegene uw vroom werk. Breng ook aan uw gezin mijn beste groeten over.

Uw,
Johannes Calvijn

Blijkens deze brief had Occhino verteld, dat er wat verademing was gekomen.

Deze is echter van korte duur geweest. Want op 15 mei 1548 legde, we zagen dat reeds eerder, de keizer alle stadsraden en kerken zijn Interim op, de regeling van kerkelijke zaken, die de kloof – Reformatie en Rome – moest overbruggen. De Domkerk was de lutherse gemeente reeds kwijt, toen Calvijn zijn brief schreef. Maar toen de Raad van Augsburg in juni 1548 in het Interim van Karel V bewilligde, moest ook de onverschrokken Müszlin zijn ambt neerleggen. Op 26 juni wist hij gevangenneming te ontgaan, door te vluchten. Hij liet zijn vrouw met hun grote gezin achter. Müszlin is toen naar Zwitserland vertrokken, waar zijn gezin zich bij hem voegde. Hij werd door Cranmer (in de dagen van de vrome koning Eduard VI) uitgenodigd (evenals Bucer), naar Engeland te komen. Müszlin bleef echter in Zürich, bij Bullinger, die hem geheel onderhield. Vandaar is hij later naar Bern vertrokken, waar hij op 30 augustus 1563 is overleden, 65 jaar oud.

6. *Het Interim van Karel V.*

Op 24 april 1547 had de duitse keizer de protestanten bij Mühlberg een verpletterende nederlaag toegebracht. De leidende vorsten, de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen, werden gevangen genomen, en de verrader, Maurits (van Saksen) werd keurvorst van het rijkje van zijn neef.

Calvijn schrijft daarover aan De Falais, die in Bazel woonde, op 18 mei 1547:

We verkeren nog in spanning, wat de tijdingen over de algemene toestand van de kerk ons zullen brengen. Wanneer de Heere ons zo hard wil kastijden, dat Hij de tyran (Karel V. K.), die er alleen maar op uit is, alles te verwoesten, de vrije loop laat, dan moeten we ons voorbereiden, geheel en al, op het lijden. Omdat Hij in Wiens dienst we staan, heerst temidden van Zijn vijanden (Ps. 110:2), moeten wij lijdzaam zijn en ons troosten met de hoop op datgene, wat op genoemde tekst volgt: Hij versmelt zijn vijanden.

Maar ik hoop toch nog, dat Hij voorziening zal treffen tegen deze grote onrust en clementie heeft met onze zwakheid en dat Hij de boosheid beteugelt van hen, die voortijdig triomferen, ja, over hèn.

De duitse keizer stond op het hoogtepunt van zijn macht. Als ware hij het hoofd van de kerk, regelde hij in zijn Interim de kerkelijke aangelegenheden in zijn rijk, zowel wat leer als liturgie betreft. Rome en de Reformatie zou hij, „samen-op-weg” brengen. En hij zou de paus wel dwingen om op het Concilie van Trente, dat inmiddels, hoewel zeer moeizaam, vanaf december 1545 vergaderde, aan wat in het Interim geregeld was, een definitief karakter te geven.

Op de rijksdag te Augsburg werd het Interim aanvaard. De protestantse vorsten weigerden echter, het Concilie van Trente als gezaghebbend orgaan voor het kerkelijk leven te erkennen. Maar intussen dwong de keizer, bijgestaan door Granvelle (de vader van de Granvelle, die in 1573 Alva in ons land als landvoogd opvolgde) èn door Alva, die een leger spaanse soldaten bij de hand had, zijn Interim na te leven.

Vele steden durfden niet te weigeren.

We hebben reeds gezien, hoe op deze wijze de duitse lutherse kerken beroofd werden van hun beste predikanten, omdat deze weigerden mee te werken aan de verroomsing van hun gemeenten.

Calvijn schrijft hierover op 10 augustus 1548 aan Farel:

Bullinger heeft me opgeroepen, tegen het overspelig reformatie-Interim te schrijven. Al vóór zijn brief kwam, had ik me dit reeds voorgenomen, maar ik heb dit werk even terzijde gelegd. Ik heb eerst Bucer om advies gevraagd. Keurt hij het goed, dan wil ik het proberen.

Eén van de 37 verweerschriften tegen de overspelige poging van de keizer om Rome en de Reformatie te dwingen tot een huwelijk, is de brief, die Calvijn schreef als „een ootmoedige vermaning aan de onverwinnelijke keizer Karel de Vijfde, mitsgaders aan de Doorluchtige Vorsten en andere staten, nu zijnde op de rijksdag te Spiers vergaderd (1549), dat ze willen ernstiglijk aannemen de zorg van de Reformatie der kerken Christi.”

We moeten niet gering denken over zo'n brief.

Zij beslaat in de vertaling van Carolus Agricola, die deze brief opnam in zijn vertaling in het Nederlands van de Institutie van 1601 niet minder dan ruim 80 kolommen druks in folio-formaat.

Graag willen we, om u een indruk te geven van de inhoud dezer brief (voor onszelf hebben we haar in het geheel overgebracht in de hedendaagse spelling), volstaan met een kort uittreksel.

- a. De hoognodige verbetering van de kerk van Christus in het pausdom.
- b. Het onderscheid tussen de ware en de valse godsdienst.
- c. Dwalingen in de leerstukken van het pausdom.
- d. Misbruiken in de heilige sacramenten.
- e. Dwalingen in de regering van de kerk in het pausdom.
- f. Verbetering van de voorgaande gebreken.
- g. Remedie tegen deze gebreken.
- h. De verdorvenheid van de kerkelijke regering.
- i. De wijze van Reformatie.

Uiteraard valt op de punten f en g alle nadruk.

De omvang van dit tiende deeltje laat niet toe, meer omtrent deze brief te vermelden.

Alleen de oproep tot Reformatie laten we hier volgen.

Omdat zich in deze tijd in het rijk genoemde droeve zaken vertonen, ligt het voor de hand, dat gij, onoverwinnelijkste keizer en doorluchtige vorsten, verward zit in tal van zorgen, en dat u door de veelheid van zaken verhinderd wordt, ja, her en der gedreven wordt.

Maar dan dient u wèl te bedenken, dat hetgeen wij u hebben aangetoond, ongetwijfeld u boven alle andere zaken ter harte

dient te gaan. Ik ben het wel gewaar geworden, hoeveel inspanning, aansporing en vlijt het ter handnemen van deze zaken vereist.

Ik weet wel, dat er zullen zijn, die zich zullen verwonderen en zullen zeggen, dat mij zulke uitgelezen en schone zaken koud laten. (Calvijn, een fransman, in Genève. K.).

Maar wat zou ik kunnen doen?

Ik ben verlegen vanwege de last en het gewicht dezer dingen. Daarom weet ik niet beter te doen, dan heel eenvoudig en zonder opschik en hoogmoed van woorden de zaak u voor te stellen, opdat u dit alles onder naarstig onderzoek moogt overwegen.

Ten eerste, laat in uw gedachte komen de ernstige toestand van de kerk, die zelfs harten, zo hard als ijzer, enigszins tot barmhartigheid zou moeten bewegen. Ja, houdt voor ogen haar mismaaakte en onreine gesteldheid en de grote verwoesting, die voor alle mans ogen bloot ligt.

Wat? Hoe lang zult u uiteindelijk het nog kunnen verdragen, dat de bruid van Christus, uw aller moeder, zo teneergestoten en aangevochten ter neder ligt? (Reeds in 1519 hadden de Duitsers een lijst van 100 misstanden in de kerk de nieuwe keizer voorgelegd! K.).

Dit in het bijzonder, omdat zij recht heeft op uw getrouwheid en dat u beschikt over de middelen om haar te helpen.

Vervolgens, wilt u eens in uw hart overleggen, welke bittere droefheden er alsnog staan te wachten! Want wij zijn niet ver van haar laatste ondergang, tenzij dat God zeer haastig Zich over Zijn kerk ontfermt.

Christus zal wèl zeer wonderbaarlijk en anders dan mensen denken, Zijn kerk bewaren, waar en wanneer het Hem beleeft. Maar dit zeg ik, wanneer u in dezen nog slechts een weinig tijds vertoeft, dan zullen wij in Duitsland geen gestalte van de kerk meer vinden.

Ziet eens achterom, hoe menigmaal haar val dreigde en hoe vele tekenen duidelijk er op wijzen, dat de val van Gods kerk altijd voor de deur staat.

Deze tekenen spreken voldoende, ook al zwijg ik stil.

Hoewel deze tekenen, die aanwezig zijn, reeds genoeg behoorden te zijn om u te bewegen tot reformatie, moet ik u vermanen, dat de Heere een Wreker is. Want, aangezien de dienst des Heeren door zovelerlei verkeerde meningen en door zoveel goddeloze, verfoeilijke bijgelovigheden geschonden is, wordt de heilige Majesteit Gods door gruwelijke versmaadheid onteerd, wordt Zijn heilige Naam ontheiligd en wordt

Zijn eer met voeten getreden. Ja, omdat het gehele christendom is besmet met afgoderij, bieden deze lieden hun eigen verdichtselen aan in plaats van God. Er heersen duizenderlei soorten superstitie, die evenzovele bespottingen zijn van Hem. De kracht van Christus is bijkans uit de lasten der mensen uitgewist. Het vertrouwen op de zaligheid is teruggebracht tot ijdele en niets waardige beuzelingen van ceremonieën.

Bij de sacramenten met name treffen we deze vervloekte onreinheid aan. De Doop is door heel veel aanhangselen ontbloot van alle zuiverheid. Het Heilig Avondmaal is overgeleverd tot allerlei schande. En eindelijk, de hele religie is veranderd in andere, vreemde gestalten.

Is het, dat wij verzuimen, deze dingen te verbeteren, met grote zorgvuldigheid, gewis, de Heere zal Zichzelf niet verloochenen. Want Hij zal niet toelaten, dat Zijn eer op enigerlei wijze verminderd wordt. Zou Hij het dan voor niets achten, wanneer Zijn eer gekrenkt en ter aarde geworpen wordt? De Heere dreigt met verwoesting, wanneer Hij de profetie doet ophouden. Hoe zou Hij dan ongestraft laten, de openbare en moedwillige verachting van de profetieën, die nog onder ons zijn?

De Heere heeft in de gemeente te Corinthe de kleine smet in de bediening van het Avondmaal zwaar gestraft. Zal Hij dan ons verschonen, wanneer wij voortgaan dit sacrament met zoveel schandelijke kerkoverijen te vervuilen?

De Heere betuigt en roept door de mond van alle profeten, dat Hij gewapend is om de afgoderij te wreken. Zal Hij dan zoveel gruwelen van afgoderij ongestraft laten?

En voorwaar, alrede gevoelen wij het reeds. Want we zien, hoe de Heere ons beangstigt en gewapender hand vervolgt. De turkse oorlogen maken aller mensen harten beducht. Ze worden vervuld met beven en sidderen. En dat terecht!

Er wordt druk beraadslaagd over de middelen, hoe dit gevaar weerstand te bieden. En dit wordt wijselijk gedaan; het is nodig. Allen zijn het er over eens, dat er haast bij is. En ik dacht ook, dat dit niet te haastig geschieden kan. Maar zo is het ook ten aanzien van de kerk. Er is haast bij, haar tot haar voorgaande stand terug te brengen. Ja, dat moet voor alles en eerst geschieden. Dat mag niet verzuimd of veracht worden. Want er is te dezen al veel te veel vertoefd.

De oorzaak van de oorlogen der turken ligt bij ons. En deze oorzaken dienen wij reeds tevoren uit de weg te ruimen, is het, dat we met succes de oorlog van ons weren.

Dikwijls klinken stemmen in Uw oren: Stel de huidige Reformatie van de kerken uit; het is vroeg genoeg, de gebreken van de kerk te genezen, als alle andere dingen verricht zijn.

Maar, onoverwinnelijke keizer, doorluchte vorsten, wilt u zich er eens op beraden, of u uw nakomelingen een rijk begeert na te laten, of geen rijk.

Doch, wat spreek ik over uw nakomelingen! Want reeds nu ziet u, dat het rijk, al voor de helft vervallen, zijn val nabij is.

Wat ons aangaat, hoe dat de zaak ook uitvallen moge, onze consciëntie zal ons voor God vrijspreken, omdat wij hebben getracht, Zijn eer te bevorderen en de kerk te stichten. Wij hebben zo getrouw mogelijk in deze zaak gehandeld.

Ja, wij hebben alles gedaan, wat in onze macht was. Onze arbeid was nergens anders op gericht. Daarvan zijn we ons genoegzaam verzekerd. En we hebben ons benaastigd, dat u bekend te maken met heldere getuigenissen.

Welnu, omdat we weten, dat het ons hier gaat om Gods zaak te verzorgen en te behandelen, vertrouwen wij, dat u Hem, en Zijn werk geenszins zult verzuimen.

Toch, hoe ook de uitslag moge zijn, wij zullen er nooit berouw van hebben, dat wij met dit werk zijn begonnen en er tot nog toe in voort zijn gegaan.

De Heilige Geest is de getrouwe en gewisse Getuige van onze leer.

Wij weten, zeg ik, dat het de eeuwige waarheid is, die wij prediken. Wij wensen wel – en daar hebben wij alle reden toe – dat onze dienst der wereld stichtelijk moge wezen. Maar om zulks te mogen verkrijgen, daarvoor komt Gode alleen de eer toe, en niet ons.

Is het, dat eens deels de hardnekkigheid, anderdeels de on dankbaarheid van degenen, die wij zo graag geholpen zien, dan ook verdienen, dat alle dingen zonder hoop van enige verbetering verloren gaan, dit zeg ik hen, dat het een christen betaamt, hierin voort te gaan. Dat zullen zij, die deze heilige belijdenis begeren, toestemmen.

Wij zullen sterven. Maar in de dood zullen wij overwinnen; niet alleen, omdat wij door de dood een zekere ingang hebben tot een beter leven, dat ons deel zal zijn, maar ook, omdat wij weten, dat ons bloed zijn zal als het zaad, om te verbreiden de waarheid Gods, die nu weggespuwd wordt.

Calvijn noemt in zijn brieven de duitse keizer, Karel V, meerdere malen Antiochus. En hij denkt aan Antiochus IV, bijgenaamd Epiphanes, de vorst, die van 175-164 voor Christus over Syrië regeerde.

de. In het Boek Daniël wordt over hem gesproken. Een anti-christelijke macht ontwikkelde hij. Toen de Romeinen hem in 168 versloegen, koelde hij zijn woede op de Joden. Hij verwoestte Jeruzalem voor een deel, roofde de tempelschatten en beval de joodse religie en inzittingen te vervangen door heidense. En wat heel erg was: in Juda bestond onder de Joden een partij, die hem begunstigde. Uit deze partij stelde hij hogepriesters aan, die de God-onterende praktijken van deze vorst in de hand werkten.

Wanneer Calvijn in zijn brief aan Karel V en de met hem vergaderde vorsten op de rijksdag te Spiers, als ware hij een profeet des Heeren, zijn stem verheft, heeft hij de keizer met zijn aanhang gezien als de Antiochus van vóór Christus' komst in de volheid des tijds.

De keizer met zijn Alva en Granvelle.

De keizer, omringd door bisschoppen en vorsten, die zijn kerkelijke politiek van Rome en Reformatie samen te smelten (zoals destijds het Jodendom en het Hellinisme), steunen. Ja, omringd door lutherse theologen, die hiertegen geen weerstand bieden.

De keizer, die na de slag bij Mühlberg staat op het toppunt van zijn macht, meent het Concilie van Trente naar zijn hand te kunnen zetten. Maar toch staan in een gevaarlijk spanningsveld: de paus, de nieuwe franse koning (Hendrik II) en zijn eigen idealen.

De keizer, die, evenals Antiochus Epiphanus, na enkele jaren van zijn hoogten zal afgestoten worden. Antiochus door de Macca-beeën, Karel V door het trouweloze verraad van Maurits van Saksen.

Maar Rome blijft via het Concilie van Trente onverkort vasthouden aan haar ketterijen, aan haar afgoderij. En de lutheranen, die onder elkaar een hevige strijd voeren over Luthers geestelijke nalatenschap, dreigen de lutherse Reformatie te gronde te doen gaan. Na Luthers dood (1546) heeft Calvijn vanuit Genève op onvermoeide, hoogst ernstige wijze allen opgeroepen, zich te bekeeren van de dwalingen huns weegs.

Is het tevergeefs geweest?

7. *Osiander, fel vijand van de reine, orthodoxe leer der waarheid naar Schrift en belijdenis.*

Er is geen tijdgenoot, die Calvijn in zijn Institutie meer heeft bestreden vanwege zijn dwalingen dan Andreas Osiander.

In 1522 had Osiander, toen leraar in de hebreeuwse taal te Neurenberg, de zijde der Reformatie gekozen. Hij werd predikant in Neurenberg.

Hoe gezien Osiander in de kringen der lutherse Reformatie was,

blijkt wel uit het feit, dat hij aanwezig was bij het godsdienstgesprek te Marburg (1529), op de rijksdag te Augsburg (1530) en dat hij betrokken werd bij het ontstaan van het Schmalkaldisch verbond tussen de protestantse vorsten (1531).

Toen Luther tijdens het godsdienstgesprek te Marburg hem had horen preken, had hij tegen Melanchton gezegd: „Osiander heeft een hoogmoedige geest; na mijn dood zal hij de kerk in grote onrust brengen. Houd dit in de gaten; u zult het zien.”

Dat had Luther heel goed bekeken!

In 1548 moest ook hij uit Neurenberg vertrekken, omdat hij zich verzette tegen het Interim van de keizer. Vanuit zijn later professoraat in Königsberg heeft hij het ene na het andere boek geschreven, meestal op dogmatisch terrein.

De dwalingen, die hij daarin naar voren brengt, werkten er aan mede, dat niet alleen velen hem bestreden, maar ook, dat velen deze ketterijen overnamen. Naast de gnesio-lutheranen (Flacius) en de filippisten (Melanchton) ontstond de nieuwe richting der osiandristen.

Een hartaanval maakte een einde aan het leven van Andreas Osiander op 17 oktober 1552.

De strijd, die zijn volgelingen hebben voortgezet, heeft de lutherse Reformatie heel veel kwaad gedaan.

Onder zijn bestrijders behoorde ook Calvijn.

Reeds in 1545, toen Osiander nog predikant was in Neurenberg, waarschuwt hij Melanchton voor deze zeer welsprekende, maar tevens verwaande dwaalgeest. En dat was nodig! Steeds vond Osiander gehoor bij lutherse vorsten als de hertog van Würtemberg en de keurvorst van Saksen. En ook Melanchton pakte hem niet aan.

Calvijn schrijft in *januari 1545* aan Melanchton:

Velen dergenen, die de religie voor een later filosofische theologie houden, verachten het licht van het Evangelie, hoewel ze zich niet onthouden van de papistische ceremoniën. Wie evenwel ernstig de Heere vrezen, zijn tenminste zo ver gekomen, dat het hedendaagse gedrag dezer lieden hen begint te mishagen.

Dan wordt Osiander genoemd. Heel voorzichtig, gezien de prima relaties tussen Osiander en zijn leermeester Melanchton. Calvijn wil trachten, de ogen van zijn vriend in Wittenberg te openen voor deze gevierde predikant, wie hij meer gematigdheid, wijsheid en gezond verstand toewenst, dan uit zijn geschriften blijkt.

Later, veel later, op *15 juni 1551*, schrijft Calvijn over het verlies

van Bucer, die in Engeland was overleden en over de reformator van St. Gallen, een godvrezend man, die bij Calvijn in hoog aanzien stond. Deze Joachim Watt was gestorven op 6 april 1551, 66 jaar oud.

En dan opeens lezen we in deze brief aan Farel:

Wat stond Watt in hoog aanzien bij de zwitsers. De Heere heeft hem weggenomen. Ik zie nu de kerk geheel ontbloeit van getrouwe leraren.

Osiander is immers totaal onzinnig geworden.

Dus moeten wij, lieve Farel, moed vatten, tot is volbracht, wat ons nog te doen staat ten aanzien van het grote doel: de ere Gods.

We vermeldden reeds, dat de engelse aartsbisschop, Cranmer, nadat Osiander uit Neurenberg moest vertrekken vanwege het Interim van de keizer, aan Osiander had gevraagd, als professor naar Engeland te komen. Beiden kenden elkaar van nabij, omdat Osiander getrouwd was met een nicht van Cranmers echtgenote. Dat heeft Calvijn er niet van weerhouden, wanneer hij *eind april 1552* aan de engelse aartsbisschop, Cranmer, een lange brief schrijft over het door deze voorgestelde evangelische concilie als tegenpool van het Concilie van Trente, toch te wijzen op de gevaarlijke heer Osiander.

Calvijn schrijft, dat hij dit concilie een zeer goede zaak acht, omdat „de hoerachtige bende van de paus niet ophoudt te blaffen, opdat maar het reine Woord van God geen gehoor vinde.”

Maar...

Ook onder de predikanten grijpt de ziekte van de dolle nieuwsgierigheid en de onbeteugelde brutaliteit van het denken maar al te veel om zich heen. Met wat voor waanideën Osiander zichzelf bespottelijk maakt, en ook enkele anderen behekst, is maar al te zeer bekend.

In het jaar 1552 ontbrandde de strijd in de kerk te Königsberg heviger dan ooit, toen dominee Staphulus de geleerde professor Osiander aanviel op zijn dwalingen, die heel dicht kwamen bij de leer der remonstranten in ons land. (Denk aan de Dordtse Synode 1618-1619) Een wijs man uit Wittenberg, Joachim Mörlin, werd gezonden om te bemiddelen. Het gelukte niet. Osiander werd steeds meer ontstuimig, en Staphulus beschuldigde openlijk op de kansel de professor van duivelse ketterijen.

De hertog van Württemberg kwam tussen beiden, legde beiden het

zwijgen op en vroeg aan Brenz te Stuttgart en aan Melanchton te Wittenberg advies.

Brenz oordeelde niet ongunstig over Osiander en Melanchton stond zelfs mild tegenover deze „vroeger” remonstrant.

Het ging in die dagen anders dan heden ten dage. Zoals we reeds meldden, stierf Osiander, temidden van de strijd aan een hartinfarct.

Wanneer Calvijn op *18 november 1552* aan Melanchton nog eens met klem aandringt op eenheid tussen hen in de leer, in het bijzonder, wat de leer der predestinatie betreft, weet hij alleen, dat Osiander het zwijgen was opgelegd, en dat hij, enorm boos, ook aan zijn vrienden had te kennen gegeven, voortaan, geheel alleen, zijn eigen weg te zullen gaan.

Eerst schrijft Calvijn aan Melanchton:

Het smart me niet weinig, dat er in onze opvattingen over de leer openlijk een tegenspraak aan de dag treedt. Verlangd wordt van ons beiden, dat wij overeenstemmen in de reïne waarheid Gods.

Welnu, mijn geweten verbiedt me, dat moet ik zeggen, in te stemmen met een deel van uw leer, waarin u naar de aard der filosofen de vrije wil des mensen leert en dat u bij de behandeling van de uitverkiezing uit genade niet anders doet, dan u aan te passen bij de algemeen geldende opvatting van de mensen. Op grond van een bloot vooruitzien Gods (voorwetenschap. K.) komt u er toe, de vrije verkiezing Gods uit louter genade te verwisselen met Gods beloften, die allen, die onder de prediking van het Evangelie verkeren, gelden.

Want er is toch niets meer bekend, dan dat de prediking van het Woord allen zonder onderscheid gemeenzaam geldt, maar dat de Geest des geloofs echter aan de uitverkorenen alleen als bijzonder voorrecht wordt geschonken.

Algemeen geldig zijn de beloften. Vanwaar komt het dan, dat niet bij allen haar werking in gelijke mate sterk is? Alléén, omdat God niet aan allen de macht van Zijn arm openbaart.

Ook voor mensen, die slechts middelmatig in de Schrift thuis zijn, behoeft dit zelfs geen verdere verklaring, dat immers de beloften aan allen de genade in Christus aanbieden en door de uiterlijke verkondiging de Heere ieder nodigt tot de zaligheid, maar dat het geloof een bijzondere genade is.

Ik dacht de gehele vraag, hoe moeilijk en stekelig zij ook moge zijn, in een pasgeleden verschenen boek duidelijk gemaakt te hebben.

Omdat deze zaak zo duidelijk ligt, zal geen verstandig oorde-

lend mens U er van kunnen overtuigen, dat u werkelijk van harte iets geheel anders leert.

Het vermeerdert mijn zorg, en mijn verdriet tevens, dat ik zie, hoe u in deze zaak bijna niet meer dezelfde mens bent van voorheen. Want ik heb vernomen, dat u, toen men u onze Consensus met de zürichers voorlegde, tegelijk naar uw veder (pen) gegrepen hebt en de ene zin hebt doorgeschrapt, die de uitverkorenen juist en nuchter scheidt van de verworpenen.

U wijkt in ieder geval van de beheerstheid van uw bestaan, om maar van anderen te zwijgen, zeer af. Daarom wil ik u vragen, mijn geschriftje te lezen, of slechts te proeven.

Ik zal het toch wel vergeefs doen. Konden we toch maar eens over deze dingen met elkaar praten!

Mij is immers uw oprechtheid, uw klaarblijkelijke openheid, uw gematigdheid bekend. Van uw vroomheid zijn engelen en mensen wel overtuigd.

Daarom zou deze zaak onder ons gemakkelijk te vereffenen zijn. Daarom, wanneer ooit de gelegenheid daartoe zich zou voordoen, zou voor mij niets meer wenselijk zijn, dan naar u toe te snellen. Gebeurt echter, wat u vreest, dan zal het mij in mijn armzalige, droeve omstandigheden geen geringe troost zijn, u nog eens te zien en te mogen omarmen, aler ik van deze wereld scheiden moet. (Melanchton vreesde nog eens uit Duitsland verbannen te zullen worden en had te kennen gegeven, dat hij dan graag naar Genève zou komen. K.)

Dan komt Calvijn tot aan Melanchtons onbegrijpelijke relatie tot Osiander.

We hebben gezien, dat Brenz te Stuttgart, door de hertog van Württemberg gevraagd, hoe hij stond tegenover Osianders nieuwe inzichten in de door Luther gepredikte leer, niet ongunstig daarover oordeelde. Melanchton stond daar zelfs mild tegenover.

Toen de hertog gebood, dat Osiander, zowel als zijn bestrijders, moesten zwijgen, trok de eerste zich zwaar beledigd terug.

Calvijn schrijft dan daarover op 18 november 1552 (niet wetend, dat Osiander op 17 oktober 1552 was overleden) aan Melanchton:

Dat Osiander zich van ons heeft onttrokken, ja, dat hij zich niet zonder een geforceerde breuk van ons losgescheurd heeft, is niet te verwonderen en ook niet zeer betreurenswaardig. U hebt het immers al wel eerder ervaren, dat hij behoort tot het wild gedierte, dat zich niet aan banden laat leggen. Ik heb hem steeds gerekend tot degenen, die hoon voor ons zijn.

Op de eerste dag, op welke ik hem zag, heb ik de onheilige geest en de hatelijke aanstellerij van deze man veracht. Zo dikwijls hij een zoete, edele wijn prijzen wilde, nam hij de tekst in de mond: „Ik ben, Die Ik ben” (Ez. 3:14); of: „Dat is de Zoon van de levendige God.” (Joh. 6:10). Dat verried toch zijn openlijke spot met God.

Destemmeer verbaasde ik me steeds over de tegemoetkomendheid, waarmede u allen zo'n monster vertroeteld heeft. En helemaal verbaasd was ik, toen ik in één van uw inleidingen (op een boek. K.) las, ik een gezegde tegenkwam, waarin hij door u, hoewel hij in Worms een bewijs van krankzinnigheid geleverd had, tot overdadig met lof overladen werd.

Maar, wèg met hem! Want hoe verder hij van ons verdwenen is, hoe beter!

Dan zijn er wel anderen, die ik liever wilde behouden.

(Calvijn bedoelt de predikanten uit Wittenberg en Koningsberg, die Osiander fel bestreden, maar aan wie ook het zwijgen was opgelegd. K.)

We zouden er bijna toe komen, uw aandacht te vragen voor de bestrijding van Osianders dwalingen, zoals Calvijn deze in de laatste bewerking van zijn Institutie heeft opgenomen. We zullen dit niet doen, omdat u dit zelf kunt nalezen in (vertaling van Sizoo) Deel I, blz. 507-513 en in Deel II, blz. 231-249. Zeer uitvoerig gaat Calvijn hier in op die hij noemt:

drogredenaars, die zich een spel en een genot bereiden uit de vervalsing der Schrift en uit ijdele spitsvondigheden, en die menen, dat ze een scherpzinnige uitvlucht hebben.

Want ze zetten uiteen, dat er sprake is van werken, die slechts letterlijk en door het streven van de vrije wil, zònder de genade van Christus, gedaan worden door de mensen, die nog niet wedergeboren zijn.

En zij ontkennen, dat het gaat om geestelijke werken. Zo wordt volgens hen de mens zowel door het geloof als door de werken gerechtvaardigd als het maar niet zijn eigen werken zijn, maar de gaven van Christus en de vruchten der wedergeboorte.

U bemerkt wel, dat we hier te doen hebben met de vervalsing van zowel Luthers als Calvijns Bijbelse leer der verzoening; een dwaalleer, geheel geschoeid op een wijsgerige gedachtegang. Wel zeer ingewikkeld; gevaarlijk, vooral omdat aan dezelfde Bijbelse bewoordingen een geheel andere inhoud wordt gegeven. Zoals

dat door Karl Barth en de moderne theologie ook wordt gedaan.

8. *Hevige polimiek tussen Joachim Westphal en Calvijn.*

Wanneer Calvijn na 1555 in Genève meer rust gekregen heeft en in het kerkelijk leven, ongehinderd door de Raad (deze steunt hem) de Reformatie krachtig kan gaan doorwerken, besteedt Calvijn zeer veel aandacht aan de lutherse kerken in Duitsland. Na het overlijden van Luther in 1546 trad de verdeeldheid onder de lutheranen op ontstellende wijze aan het licht.

Dit werd zeer ernstig, toen de keizer, na de nederlaag van de duitse protestantse vorsten, zich in Duitsland opwierp als ware hij het hoofd der kerk en een nieuwe kerkelijke regeling zowel roomse en protestantse kerken oplegde in zijn Interim. (Een „interim”, een tussentijdse, tijdelijke regeling van de kerkelijke zaken en geloofskwesties, totdat het in december 1545 bijeengeroepen Concilie van Trente de zaken, ook in Duitsland, definitief zou regelen). Dit Interim bracht in Duitsland de door Luther begonnen Reformatie totaal in verwarring. Luthers opvolger, Filippus Melancton, kwam bij degenen, die de door Luther getrokken lijnen strak wilden handhaven, in discredit, omdat hij het Interim van de keizer hier en daar wat versoepelde in zijn Leipziger Interim, en heel veel zaken, geschilpunten tussen Rome en de Reformatie, voor middelmatige zaken ging aanzien. Het gevaar voor de verrooming van de lutherse kerken werd er door in de hand gewerkt.

Behalve Flacius van Maagdenburg was het Joachim Westphal, predikant te Hamburg (ook afkomstig van de universiteit te Wittenberg), die Melancton en zijn volgelingen (de filippisten) fel bestreed.

We gaan hier nu niet verder op in.

De neiging van de filippisten, ten aanzien van de leer van het Avondmaal wat om te zwenken naar de opvattingen van Calvijn, brachten Westphal er toe, het standpunt van Luther te vuur en te zwaard te verdedigen. Vooral ontvlamde zijn woede, toen in 1549 tussen Genève en Zürich schriftelijk werd vastgelegd een „overeenstemming van gevoelens” inzake de leer van het Avondmaal, de Consensus Tiguris.

Bullinger had al geruime tijd gearzeld, deze Consensus te publiceren; van 1549 tot 1552!

Toen de hoogleraar Peter Martijr Vermigli te Oxford (Engeland) een geschrift uitgaf in 1552, waaruit bleek dat deze invloedrijke theoloog geheel de zijde van Calvijn koos en Westphal dezelfde gedachtegang ook ontdekte in de Consensus, ontvlamde Westphal in een hevige polimiek tegen de gereformeerde leer van het Heilig

Avondmaal, die voortduurde van 1552 tot 1559, en die door Calvijn (en anderen, b.v. ook door Beza en a Lasco) op niet minder felle wijze werd beantwoord. Niet minder dan 37 keer komen we in Calvijns brieven zijn brute tegenstander, Joachim Westphal tegen.

Voor het eerst lezen we van Westphal in een brief van 28 maart 1554 aan Bullinger:

Omdat u onze lieve Beza hebt geschreven over een zekere Westphal, wil ik u mededelen, dat ik eindelijk dat boek heb kunnen bemachtigen. (Het was geschreven in 1552, gevolgd door een ander in 1553.K.).

Ik zou graag van u vernemen, of op zijn eerste boek van 1552 Westphal geen reactie had ontvangen. (Vandaar een tweede aanval in een nieuw geschrift van 1553. K.).

De strijd zou nog feller oplaaien, omdat Westphal, toen a Lasco in 1553 met zijn gemeente te Londen zich inscheepte om te ontkomen aan de vervolgingen van Maria de Bloedige, ook in Hamburg niet aan land mocht komen en het vooral Westphal was, die zich hiertegen krachtig had verzet.

In 1554 viel Westphal met name Calvijn aan. En deze beantwoordde dit geschrift in een boek, dat op 28 november verscheen. Over het verdedigingsgeschrift tegen Westphals aanval op Calvijn (dit geschrift had a Lasco hem laten bezorgen) schrijft Calvijn aan a Lasco 10 juni 1554:

Omdat ik er niet aan twijfel, dat geleerde, gematigde mannen een zo mateloze aanval hatelijk zullen vinden, hield ik het er voor, dat men niet geheel kan zwijgen. Maar het lag niet aan mij, dat niet de eerste dag de beste maatregelen werden getroffen om hem recht te zetten.

Onze beste broeder Bullinger was van een andere mening. Hij zag het zo, dat in zwijgen en dulden de overwinning ligt. Daarom gaf ik het op, iets te doen, opdat mijn ijver geen verdachtmaking zou opwekken. Pasgeleden echter heeft Bullinger zijn houding veranderd en, vermoedelijk geprikkeld door de onbeschaamdheid van onze tegenstanders, en van mij zelfs geëist, hun stinkende laster in een kort geschriftje te weerleggen. Ik heb hem beloofd, dat te zullen doen.

7 augustus 1554 heeft Calvijn het „korte geschriftje” gereed en hij belooft, het eerst aan Bullinger te laten lezen. Hij wil het zo spoedig mogelijk graag terughebben.

Bevalt het u, dan moet het verschijnen. Zo niet, dan mag het verdwijnen.

Later, 18 september 1554 schrijft Calvijn aan Bullinger:

Spoedig kan ik u de verdediging van onze Consensus zenden. (Calvijns gezondheidstoestand was niet best. K.). Maar ik wil u al vermelden, dat het niet tot in de puntjes uitgewerkt is en dat het ook niet een vrucht is, waaraan ik veel zorg heb kunnen besteden. Stel u dus niet iets heerlijks er van voor.

Aan Farel schrijft Calvijn op 1 november 1554:

Het verheugt me zeer, dat de verdediging van onze Consensus (u weet, dat is de overeenstemming van gevoelens tussen Genève en Zürich, waaraan Farel ook had meegewerkt. K.) u zeer bevalt. Als nu de zürichers er ook maar zo over oordelen!

Calvijn schrijft verder, dat hij hoopt, dat ook de andere zwitserse kerken (vijf!), die de Consensus hadden aanvaard, ook dit geschriftje zullen goedkeuren en zullen ondertekenen. Of Bern dit zal doen, betwijfelt hij.

Het ging alles zeer nauwgezet toe. De zürichers hebben nog wat veranderingen aangebracht. Dat kost Calvijn weer een lange brief aan de züricher predikanten. (Van 13 november 1554). Er volgt nog een brief over dit geschriftje op 23 november 1554 aan Bullinger. Tot op de punten en komma's toe heeft deze het bekeken.

De verdedigers van de God in het brood gaan mateloos te keer.

Er is wel veel tijd met heen en weer schrijven verloren gegaan. Maar het geschriftje, gedagtekend 28 november 1554, is naar de drukker.

Calvijn is er niet de man naar om te denken: „Zie zo, we zullen wel zien, wat mijn boekje uitwerkt.” Neen! we zagen reeds, dat hij het vooraf laat beoordelen door zijn vrienden, het laat lezen en laat ondertekenen door zo mogelijk alle kerken, die bij de Consensus zijn aangesloten. Hij schrijft er over naar de collega's te Straatsburg, waar hij bijna twee jaar mocht arbeiden. Heel blij is Calvijn met de instemming van de vroegere professor te Oxford, die, gevlucht voor Maria de Bloedige van Engeland, zich tijdelijk ook in

Straatsburg gevestigd heeft. (De Raad van Genève vraagt, of hij, Peter Martijr, naar Genève wil komen, maar hij wordt predikant in Zürich en wordt de rechterhand van Bullinger).

Om niet te uitvoerig te worden, citeren we alleen maar uit de brief van Calvijn aan Peter Martijr Vermigli (hij was, evenals de bekende professor Geronimo Zanchius, afkomstig uit Italië) van 12 januari 1555:

Ik heb echter noch mij hemelruimten verzonnen, die tegelijk op aarde zijn, noch een alomtegenwoordig lichaam van Christus daarbij bedacht, noch maak ik van de inzettingsvorm van de Heere een verdraaide stijffiguur om maar naar voren te brengen, dat het brood Zijn lichaam bevat, noch spreek ik in verwrongen woorden van het werkelijk eten van het lichaam van Christus.

Bucer heeft, om de Saksen tegemoet te komen, in zijn Avondmaalsleer hemel en aarde met elkaar vermengd.

Ik tracht veeleer in duistere vragen licht te brengen en wat mij twijfelachtig is, door onderscheiden begrippen in Bijbelse zin uit te leggen, helderheid te verschaffen. Maar alle elkaar tegensprekende vondsten, waarmede onze tegenstanders tot nog toe ons bestreden, wijs ik nadrukkelijk af. Ik heb me ook beslist niet voorgenomen, mijn manier van uitdrukken te wijzigen om hen tegemoet te komen, die ik ken als totaal onverzoenlijk en met wie ik in het openbaar in strijd ben geraakt.

Op Calvijns verdediging van de Consensus Tigurius, de gezamenlijke belijdenis der zwitserse kerken van 1549, en in het bijzonder met betrekking tot wat daarin over het Avondmaal was beleden, tegen de aanvallen van Westphal, volgde, zoals te verwachten was, een snel op elkaar volgende reeks van strijdschriften. Ook Bullinger, a Lasco en Beza deden daaraan dapper mee.

In 1555 reeds was er het antwoord van de hamburgse dominee Westphal. En deze ging verder!

Onder andere aan de Raad van Frankfort a. d. Main schreef hij, dat men wel moest oppassen voor de vluchtelingengemeenten aldaar, omdat deze allen de „verderfelijke” leer van Calvijn aanhingen. Dat was voor Calvijn aanleiding, een nog veel meer uitgebreide bekendheid te geven aan zijn standpunt ten aanzien van de Avondmaalsleer.

Zoals Calvijn er naar streefde, allen die in Zwitserland en Duitsland (en daar hoopte hij ook op Melancton en zijn volgelingen, de filippisten) de Bijbelse leer van het Avondmaal waren toegegaan, bijeen te brengen en te houden, heeft Westphal alles op alles

gezet, om het oude lutherse standpunt m.b.t. het Avondmaal, maar dan sterk aangescherpt, opnieuw ingang te doen vinden onder de lutheranen.

Dit is Westphal gelukt.

Calvijn is niet gelukt, wat hij beoogde, ook al omdat Melanchton bleef zwijgen en niet openlijk opkwam voor het standpunt van Calvijn, dat hij wel aanhing.

Westphal stelde een nieuw belijdenisgeschrift op, waarin het specifiek lutherse standpunt scherp tot uitdrukking kwam. Deze belijdenis werd spontaan ondertekend door zeer vele lutherse kerken. De ene stad na de andere ging daartoe over. Vooral ook, omdat bekende lutherse theologen als Brenz, Andrea en Schnepf openlijk de zijde van Westphal kozen en Calvijns standpunt steeds feller en bruter afwezen.

Midden in de strijd, die Calvijn van 1552 tot 1558 op verbitterde wijze tegen Westphal en zijn genoemde volgelingen gestreden heeft, een strijd, die de kloof tussen Genève en Wittenberg (toen) helaas schier onoverbrugbaar heeft gemaakt, heeft Calvijn aan één van zijn geschriften tegen Westphal een zeer bewegen brief toegevoegd, die hij richtte aan alle predikanten van Saksen en Neder-Duitsland. Deze brief van 5 januari 1556 is kennelijk bedoeld, deze predikanten er van te weerhouden, de zijde van Westphal te kiezen.

We zullen met deze brief dit tiende deel van de reeks „Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven” en dan speciaal toegespitst op Calvijns strijd voor de reine, orthodoxe leer naar Schrift en belijdenis, afsluiten.

Vooraf nog drie opmerkingen:

1. Toen Calvijn Melanchton niet bewegen kon, openlijk partij te kiezen, heeft hij de strijd opgegeven en zich bij de breuk Genève-Wittenberg neergelegd. Zeer zeker, toen Melanchton in 1560 overleed.

2. De strijdschriften verschenen in het latijn. Die van Westphal ook in het duits. Die van Calvijn werden door een zoon van dominee Jonas, Luthers beste vriend, in het duits vertaald. Deze jonge theoloog stond geheel aan Calvijns zijde.

3. Wat moet het voor Calvijn een wonder zijn geweest, toen hij, kort vóór zijn dood in 1564, mocht zien, dat de Heere toch in Duitsland een keurvorst verwekte, Frederik III van de Pfalz, die op onverschrokken wijze de reine, orthodoxe leer der waarheid naar Schrift en belijdenis was toegedaan, aan zijn universiteit Oleavianus, Ursinus, Zanchius en meerdere gereformeerde professoren benoemde, en die in de Heidelbergse Catechismus openlijk de zo zeer omstreden Bijbelse leer van het Heilig Avondmaal opnam!

(Westphal heeft Calvijn 10 jaar overleefd).

Aangezien ik er mij van bewust ben, dat de zaak, die ik in het hierbijgaande boek wil verdedigen, goed en rechtvaardig is en dat ik mij tot dusver in de behandeling daarvan getrouw heb gedragen, laat de stem in mijn binnenste mij niet met rust, aler ik alle kinderen des Heeren moge aantonen, dat mijn optreden terecht is.

Daarom dacht ik, geachte en geliefde broeders, dat het de moeite loont, u vanaf het begin te laten zien, dat dit boek mij alleen maar afgedwongen werd, opdat door mijn zwijgen niet de christelijke waarheid werd verraden. In het bestrijden van deze waarheid overtreffen enkele verwilderde mensen in grofheid de papisten.

Toen met betrekking tot de leer der sacramenten onder de geleerden ongelukkigerwijs meer dan twintig jaar strijd gevoerd is, scheen het, alsof de strijd lust langzamerhand afnam, en de geesten zich schikten tot matiging; het beste optreden om te komen tot volledige verzoening. Dat kreeg zijn beslag, toen de leer, die de zwitserse kerken voorstaan, in korte eenvoudige woorden tenslotte tot uitdrukking werd gebracht.

Want zolang de strijd woedde, en men van beide zijden verbitterd was, was waarschijnlijk de zaak nooit helder genoeg voorgesteld en had men er niet voldoende aandacht aan geschonken, wat in feite reeds naar vorengebracht was. De meesten van u is wel de korte beschrijving bekend, die wij, vijf jaar geleden, lieten verschijnen onder de titel „Consensus”. Daarin hadden wij zonder polimiek tegen de een of ander, zonder één bitter woord, niet alleen de hoofdzaken van de gehele strijdvraag in enkele punten stuk voor stuk besproken, maar ook getracht, zover dat bij een open belijdenis der waarheid mogelijk was, alle ergernis weer goed te maken. In het bijzonder moest daarbij gedacht worden aan het tot rust komen van de gemoederen, zelfs wanneer iemand niet geheel geneigd was, goedkeurend te oordelen, en vermeld, dat wij in een bijzondere verklaring open stonden voor goede raad, indien iemand van gedachte was, dat wij de zaak niet op de juiste wijze hadden voorgesteld.

Twee jaar later verhief zich een zekere Joachim Westphal, die onze gematigde, eenvoudige wens om te komen tot overeenstemming in de leer zo weinig mild gestemd had, dat hij juist het woord „consensus” aanviel, om daarmee als met een helse brandende fakkel de oude twist weer te laten oplaaien.

Want opzettelijk verzamelde hij van alle kanten stellingen, die, zoals hij ons althans wil doen geloven, elkaar tegenspreken, en dat om onze Consensus uit elkaar te scheuren.

Hij toonde daarmede, hoe gloeiend hij de vrede haatte, omdat hij er zich aan ergerde, dan wij in gedachten en uitdrukkingen het eens waren geworden. (Genève en Zürich. K.). Hij beweerde, dat mijn boeken bij de mensen van zijn partij veelal de doorslag hadden gegeven en dat deze zeer geliefd was geweest toen men nog aannam, zolang ik met de leraars van de züricher kerk niet overeenstemde.

Vanwaar nu plotseling deze vervreemding?

Heb ik misschien mijn aanzicht veranderd?

Westphal zelf kan niet loochenen, ja, hij zegt het in een voetnoot van zijn boek, dat de ideeën van onze Consensus overal al eerder terug te vinden waren in mijn geschriften.

Daaruit blijkt toch wel voor ieders oog, dat hij een leer, waar hij vroeger gunstig tegenover stond, nu hij de oorlog heeft verklaard, vurig bestrijdt en dat, omdat hij met zijn tegenstanders ook maar iets gemeenzaam wil hebben. (De tegenstanders: de zwinglianen. K.).

Aan de andere kant verontschuldigt hij zich hiermede, dat hij een vijand is van gehuichelde eenheid.

Maar vanwaar komt het dan, dat hij dezelfde leer, die hij voorheen in mijn geschriften rustig las, nu fel aanvecht, omdat zij nu ook van de zürichers uitgaat?

In feite – hoe hij dit ook wil bedekken – dreef hem toch niets anders, dan dat hij de onbuigzame trots van bepaalde lieden in bescherming wilde nemen, en hij van de algemeen bekende waarheid toch niet wilde afwijken. (Westphal stond toch aanvankelijk niet onwelwillend tegenover de leer van Calvijn. K.).

De dwaze aanval van deze man moest ik in een kort geschrift afwijzen.

Alsof daarmede een onrecht geschied ware, dat nooit weer goed te maken was, ontbrandde hij nog veel matelozier.

Thans moet ik wel zijn boosaardigheid paal en perk stellen.

Voor het geval ik hem wat te hevig aanpak, overweegt dan naar uw wijsheid en billijkheid, met welke steken hij mij prikkelde: ketterij, ketter, duivelse laster, goddeloze verloocheining van de leer der Schrift, omverwerping van al het heilige, en veel meer smaadwoorden van dit soort heeft hij steeds in de mond.

In de grond der zaak beoogde hij met zijn boek geen ander doel, dan ons met de bliksemstralen zijn vervloeking in de

benedenste hel te slingeren.

Wat bleef mij dan anders over, dan hard tegen hard hier tegenin te gaan, opdat hij zich in zijn waanzin niet al te zeer zou vermaken!

Ja, wanneer men had kunnen hopen, dat zo'n mens te verwerken zou zijn, dan had ik graag op zachtmoedige en deemoedige wijze de vrede van de kerk willen dienen. Maar het is algemeen bekend genoeg, hoever hun fanatisme gaat.

Daarom kan mijn gestrengheid in het behandelen van zo'n hardnekkigheid het voorbeeld Gods ter verontschuldiging dienen: „Bij de reine houdt Gij u rein, maar bij de verkeerde bewijst Gij u een worstelaar” (Ps. 18:27).

Voor het overige was het wel mijn voornaamste oogmerk, de zaak zelf juist voor te stellen en mij van haar zo min mogelijk te verwijderen, juist omdat mijn tegenstander, zoals hij gewoon is, her en der springt en hij ook mij niet toelaat, de gewenste orde aan te houden. Het zij mij dan ook vergund, de hoofdpunten van onze bestreden punten met drie woorden aan te geven.

Westphal loochent niet, dat ik over het reine gebruik der sacramenten, over haar betekenis en over haar werking geschreven heb met alle verschuldigde eerbied.

Of ik naar zijn oordeel daarover juist en in de juiste bewoordingen geschreven heb, daarmede zal ik mij niet bezig houden, omdat het mij past, dat mijn vijand mij toch naar het getuigenis van zijn vroom hart beoordelen moet.

Drie punten houdt hij mij dan voor, waarover de strijd gaat:

1. Hij beweert, dat het avondmaalsbrood krachtens zijn substantie het lichaam van Christus is.
2. Indien Christus voor de gelovigen in het Avondmaal aanwezig is, moet Zijn lichaam onbegrensd en alomtegenwoordig zijn.
3. Hij wil niet toegeven, dat in de inzettingswoorden van Christus een beeld ligt, zelfs al is men het eens over haar daadwerkelijke betekenis.

De oorzaken van de hele strijd wil ik daarom duidelijk aantonen, opdat daaruit blijke, dat de onenigheid, die allang had moeten weggenomen zijn, niet ontspruit uit gerechtvaardigde gronden, maar veel meer wordt aangericht door de trotse overmoed van de tegenpartij.

Wanneer u zoudt vrezen, en dat is zeker te duchten, dat deze strijd tot een ongelukkig, beklagenswaardig einde kan voeren, dan bezweer ik u bij Christus' heilige Naam en bij de band onzer eenheid in Hem: doet alle moeite, zoekt middelen

daartegen aan te wenden. Welke weg er tot overeenstemming in leer ook gewezen wordt, – ik ben niet alleen geneigd, deze te bewandelen, maar ik zal dat met vreugde doen.

Het zou de plicht van uw vroomheid en van uw vriendelijkheid wederom zijn, mij, van wie u weet, dat mijn hele streven en mijn hele arbeid gericht was op de opbouw van Gods kerk (en dat niet zonder een te verachten resultaat), eerder te ondersteunen, dan toe te staan, dat ik door een onbeschaamd mens naar hartelust met de voeten vertreden word.

Maar, wat spreek ik zo persoonlijk! Neemt toch veel meer de heilige band met zo vele kerken, die deze Westphal trachten te verstoren, in overweging.

Wat hij ook babbelt over het tegendeel, het staat toch vast, dat wij niet zo maar, op menselijke wijze, verenigd zijn geworden tot zulk een overeenstemming des geloofs uit de ellendige ballingschap van het pausdom: het geloof in de ene, ware God; van de ware en juiste wijze, Hem te dienen; van de verdorvenheid van het menselijk bestaan; van de zaligheid uit genade; van de weg om gerechtigheid te bekomen; van het ambt en het werk van Christus; van de bekering en haar werkingen; van het geloof, dat, rustend op de beloften des Evangelies, ons de zekerheid des heils geeft; van het gebed tot God; en van verder alle hoofdpunten der waarheid. Deze gelijke leer wordt toch immers overal onder ons verkondigd. De ene God, onze Vader, roepen wij in vertrouwen op dezelfde Middelaar aan; dezelfde Geest van het kindschap Gods is het Onderpand van onze toekomstige erfenis; door hetzelfde offer heeft Christus ons allen verzoend; op dezelfde gerechtigheid, die Hij ons verworven heeft, verlaten we ons van ganser harte; in hetzelfde Hoofd beroemen we ons.

Zo is het toch wonderlijk, wanneer Christus, Die wij loven als onze Vrede, Die aan alle vijandschap een einde heeft gemaakt en God in de hemel genadig gestemd heeft, niet ook dat bewerkte, dat wij ook op aarde broederlijke vrede onderhouden.

Hebben wij dan niet elke dag weer onder dezelfde banier te strijden tegen de tyrannie van de anti-christ; tegen de snodeschendingen van het christelijk geloof; tegen het goddeloze bijgeloof en de ontwijding van al wat heilig is?

Zulke panden van heilige saâmhorigheid en zulk een overeenstemming, die toch duidelijk door de Heere gewerkt is, voor niets te achten en scheuring te verwekken onder degenen, die dezelfde Veldheer volgen, dat is een zowel harteloos als goddeloos scheiden van de leden van Christus.

En dat u zulks in de hand werkt en hem (Westphal. K.) daarin zelfs tegemoet komt, dat zou beslist onrechtvaardig zijn.

Vaartwel, geachte broeders!

De Heere behoede u. Hij leide door Zijn Geest en make u rijk aan Zijn zegeningen.

Genève, 6 januari 1556.

(niet ondertekend).